

OSMUSSAARE MAASTIKUKAITSEALA KAITSEKORRALDUSKAVA 2010-2014

Osmussaare põhjaosa. Arne Aderi foto

Läänemaa Linnuklubi
2009

SISUKORD

Sissejuhatus	4
I Kaitseala kirjeldus.....	5
1.1. Ala üldiseloomustus	5
1.2. Asustusajalugu.....	6
1.3. Maakasutus ja huvigrupid	6
1.3.1. Maakasutus ja maaomand	6
1.3.2. Huvigrupid	7
1.4. Kaitsekord ja kaitse-eesmärk	8
II Väärtuste kirjeldus ja nende kaitse-eesmärk	9
2.1. Bioloogilised väärtused	9
2.1.1. Seened	9
2.1.2. Samblikud.....	9
2.1.3. Samblad.....	9
2.1.4. Soontaimed.....	9
2.1.5. Taimkate.....	12
2.1.6. Selgrootud loomad	13
2.1.7. Selgroogsed loomad	14
2.1.8. Elupaigatüübid	15
2.2. Maastikulised ja geoloogilised väärtused.....	16
2.2.1. Geoloogia	17
2.2.2. Üksikobjektid	17
2.3. Kultuuripärand	18
2.3.1. Kultuurilooline maastik	19
2.3.2. Küla	19
2.3.3. Tuletorn ja tuletornilinnak	20
III Peamisi väärtusi mõjutavad tegurid ja vajalikud meetmed nende kaitseks	21
3.1. Elupaigatüübid	21
3.2. Liigid	23
3.2.1. Kaitsealused soontaimed	23
3.2.2. Linnud	24
3.2.3. Imetajad	26
3.3. Kaitseväärtuste koondtabel.....	26
IV Põhiväärtuste säilimisele, taastamisele ja tutvustamisele suunatud tegevuste planeerimine	30
4.1. Tegevuskava visioon aastaiks 2010 – 2020	30
4.2. Tegevuskava aastaiks 2010 - 2014	31
4.2.1. Teadustöö ja seire.....	35
4.2.1.1. Uuringute teostamine	35
4.2.1.2. Riiklik seire	35
4.2.1.3. Tulemusseire	36
4.2.2. Maastike ja pool-looduslike koosluste hooldamis- ja taastamistööd	36
4.2.2.1. Taastamis- ja hooldustööde teostamine.....	36
4.2.3. Metsanduslikud tööd	37
4.2.4. Loodusõppe- ja puhkemajanduslikud tööd	38
4.2.4.1. Radade ja laagrikohtade hooldamine	38
4.2.4.2. Osmussaare teabekeskuse väljaarendamine	39
4.2.4.3. Koristustööd	39

4.2.5. Tähistamine	40
4.2.5.1. Infotahvlite ja kaitseala tähiste koostamine, paigaldamine ja hooldamine ..	40
4.2.6. Valitsemine ja järelevalve	41
4.2.7. Muud tegevused	41
V Tulemuslikkuse hindamine.....	42
5.1. Eelmise kaitsekorralduskava (periood 2004-2008) täitmise analüüs	42
Kasutatud kirjandus	44

Sissejuhatus

Osmussaare maastikukaitseala kaitsekorralduskava aastaiks 2010–2014 ei ole sündinud tühjale kohale, eelmise kava põhinäitajad ja –ülesanded on täidetud. Saarel toimib külastust toetav infrastruktuur, ette on valmistatud uuendatud kaitse-eeskirja eelnõu, korrastatud on Tuletorni linnaku ümbrus, praktilist kasutust on leidnud välibaas, pärandkoosluste hooldus ja loomakasvatus on edenenud vastavalt tehtud plaanidele, Lõunasadamas on lõpuks paigal kai, kabel on konserveerimisel, saarel on ametis saarevaht.

Noarootsi valla initsiatiivil on saarel korraldatud mõttetalgud edasiste plaanide seadmiseks.

Käesoleva uuendatud kaitsekorralduskavaga on planeeritud maastikukaitseala arendamist lähtuvalt eelkõige siinseist loodusväärtustest, aga ka pärandkultuuri objektidest. Samuti on püütud arvestada saare arendamise sotsiaalseid aspekte, nagu külastusega seonduv infrastruktuur, loomakasvatavate olmetingimused ning huvid, mis seonduvad riigikaitse, piirivalve ja kohaliku omavalitsuse initsiatiividega. Kava koostamisel on aluseks avalikustamise ja e-õiguse kooskõlastusringi läbinud uue Osmussaare maastikukaitseala kaitse-eeskirja eelnõu.

Kaitsekorralduskava koostajad loodavad, et mõistlikud kokkulepped kõigi huvigruppide vahel aitavad saare tulevikuvisioni rikastada ning siinset looduslikku potentsiaali säilitada meie kõigi huvides.

Kaitsekorralduskava koostamist finantseeriti looduskaitseprojekti „Tiivad vete kohal“ vahenditest.

Kava koostamisele on kaasa aidanud Marju Erit, Göran Hoppe, Katrin Koppel, Rita Koppel, Annika Liivak, Jaan Luig, Marika Meister, Eve Mägi, Anneli Palo, Elle Puurmann, Tiit Randla, Lea Täheväli-Stroh, Marko Valker ning endisi osmussaarlasi ühendav Osmussaare külaühing Odenholms byalag. Avaldame kõigile neile tänu kaastöö eest.

Osmussaare kultuuripärandit käsitleva teksti osas on kasutatud Göran Hoppe käsikirjalist materjali, mille tõlkimise eest on koostaja eriliselt tänulik Lea Täheväli-Stroh`-le.

I Kaitseala kirjeldus

1.1. Ala üldiseloostus

Osmussaar (rootsipäraselt Odensholm) on Eesti loodepoolseim saar, mis paikneb 7,5 km Põõsaspea neemest loodes avameres. Administratiivselt paikneb Osmussaar Läänemaal Noarootsi vallas.

Saare pindala on 4,87 km² (põhikaardi järgi), pikkus 4,6 km, laius 1,3 km, rannajoone pikkus 14 km ja suurim absoluutkõrgus 10 m. See paikneb Balti klindi paeneemikul, mis kerkis merest u. 3000 aastat tagasi. Peamiselt lubjakivist koosnev aluspõhi paljandub saare põhjarannikul kuni 6m kõrguse astanguna ligi 5 km ulatuses. Saare pinnakate koosneb kuni 2,5 m paksuselt rannavallide kiviklibust. Pinnasega ja taimestikuga kattumata ulatuslikud klibuväljad laiuvad saare loode- ja kaguosas. Saare kõige iseloomulikumaks maastikuvormiks on lood ehk alvarid. Detailsemad maastikutüübid on kadastikud (121,5 ha), rannavallid, klibualad (92,2 ha), niidud (kokku 176,4 ha) (Ojaste & Valker, 2003). Viimastest eristatakse taimkatte kasvukohatüüpidega liigirikkaid soostunud niite, kuivi looniite, niiskeid looniite, liigirikast madalood, niiskeid pärisaruniite, rannaniite ja nõmmlood. Metsa ja võsa on saarel ca 50 ha.

Järvi ja ajutisi järvikuid on saarel mõnikümme, need on tekkelt rannikulõukad. Neist 5 on püsijärved. Kõige suurem järvedest on Inahamne (11,5 ha).

Osmussaare maastikukaitseala on loodud 1996.a. haruldaste ja teadusliku väärtusega geoloogiliste objektide (aluspõhjakivimite paljandite, rannavallide, rändrahnude) ning eluslooduse koosluste, mis kõik koos moodustavad väärtusliku maastiku, kaitseks.

Maastikulistest väärtustest on olulisemad pankrannik, klibuväljad, ligidal asuva Neugrundi meteoriidkraatri ringvallist pärit bretšarahnud, rannikulõukad ja alvarid. Väärtuslikud on ka siinsed pärandkooslused – erinevad niidutüübid, mis on kujunenud 500 aastase inimtegevuse vältel. Pärandkultuuri objektid võib saarel jaotada tinglikult kaheks. Saare vanema asustusajalooga on seotud vana külaase, kabel, legend Odeni matmispaigast, majakas ning ürgne muistsete küttide-kalastajate peatuspaik. Militaarrajatistest on olulisemad baasidelepingu (1939) järgsed rajatised ning mõned tuletornilinnaku hooned.

Loodusdirektiivi I lisa elupaigatüüpidest leidub siin ulatuslikumalt esmaseid rannavalle, püsitaimeistikuga kivirandu, merele avatud pankrandu, kadastikke, kuivi niite lubjarikkal mullal, alvareid (looniite) ning liigirikkaid madaloid.

Kaitsealustest ja vähelevinud liikidest esineb saarel 6 samblaliiki, mis on looduskaitse all või kantud Eesti Punasesse raamatusse. Seentest on 127 määratud liigist 23 esmaleiud Eesti jaoks, määratud liikidest on Punase raamatu või kaitsealuseid liike 9. Soontaimedest on kaitsealuseid liike 29, neist 16 liiki käpalisi. Loodusdirektiivi soontaimedest kasvab saarel soohilakas, madal unilook ja emaputk. Saarel esineb haudelindudena 9 Linnudirektiivi I lisa liiki. Osmussaar on Eestis oluliseks pesitsuskohaks (> 1% asurkonnast) rohukosklale ja tõmmuvaerale.

1.2. Asustusajalugu

Püsiv inimasustus on teada XV sajandi keskpaigast (1436). Rannarootsi kogukond (1930. aastatel maksimaalselt 131 inimest) sunniti saarelt lahkuma 1940.a. seoses vene militaarbaasi rajamisega, mil saarel viibis tuhatkond ehitajat ja sõdalast, sama kordus ka pärast II Maailmasõja lõppu. 1960. – 1990. aastate alguseni elas ja töötas saarel tuletorni teenindav 3-4 perest koosnev seltskond ja saare keskel endise Bieni küla asualal paiknes mõnekümne meheline vene mereväe sideväeosa. 2001.a. sügisel asus siia elama lambakasvatusega tegelev talupere. Saar on kujunenud suvekuudel populaarseks turismiobjektiks, külastajaid on olnud kuni 3000 huvilist aastas.

1.3. Maakasutus ja huvigrupid

1.3.1. Maakasutus ja maaomand

2010. aasta jaanuari seisuga oli Osmussaarel 9 katastriüksust (tabel 1) kogupindalaga 37,9 ha (~7,8 %). Ülejäänud maa on jätkuvalt riigiomandis olev maa. Kõige olulisem maakasutusviis on karjakasvatus. 2008. aastal hooldati (karjatamine, niitmine) Osmussaarel 227 ha poollooduslikke kooslusi ja 2009. a ligi 300 ha. Osmussaarel elab 2001. aastast 2 püsielanikku.

Tabel 1. Maaomandi jaotus Osmussaarel

Nimetus	Haldaja	Sihtotstarve	Pindala (ha)
Osmussaare Tuletornilinnaku	Riigimetsa Majandamise Keskus	riigikaitsemaa	4,38
Osmussaare tuletorni	Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium (Veeteede Amet)	transpordimaa	0,06
Osmussaare radarijaama	Siseministeerium (Piirivalveamet)	riigikaitsemaa	4,76
Osmussaare kalmistu	Noarootsi Vallavalitsus	üldkasutatav maa	0,2
Saare	Kaitseministeerium	riigikaitsemaa	24,53
Bieni	Noarootsi Vallavalitsus	üldkasutatav maa	2,55
Ranna	Noarootsi Vallavalitsus	üldkasutatav maa	0,91
Teabepunkti	Noarootsi Vallavalitsus	ühiskondlike ehitiste maa	0,21
Külakeskuse	Noarootsi Vallavalitsus	ühiskondlike ehitiste maa	0,25

1.3.2. Huvigrupid

Veeteede Amet haldab Osmussaare tuletorni.

Piirivalveamet haldab saare keskosas asuvat Eesti mereseire radarit.

Kaitseministeerium korraldab riigikaitsele tähtsusega objektide rajamist ning hooldamist saarel.

Keskkonnaamet on Osmussaare maastikukaitseala valitseja, kelle ülesandeks on tagada Osmussaare loodusväärtuste säilimine ning koostöös RMK-ga saare tutvustamine.

Keskkonnainspektsiooni ülesanne on keskkonnaalaste õigusrikkuste avastamine ning rutiinse järelevalve korraldamine.

Riigimetsa Majandamise Keskus haldab Osmussaare puhkerajatisi (laagriplatsid, matkarajad, teabekeskus) ning korraldab teisi praktilisi kaitsekorralduslikke töid (nt metsakoosluste kujundamine vastavalt kaitse-eesmärgile, jäätmete teisaldamine saarelt jne).

Eesti Meteoroloogia ja Hüdroloogia Instituut on huvitatud automaatse meteoroloogilise jaama ülesseadmisest Osmussaarel.

Endiste osmussaarlaste Osmussaare külaühing Odensholms byalag tegeleb pärandkultuuriobjektide renoveerimise, konserveerimise ja taastamisega. Byalaget tegeleb rannarootslastega seotud ajaloolise pärandi kogumise ja säilitamisega. Osmussaarlaste seltsi huvi on eestirootslaste kultuuri tutvustamise ja eksponeerimise võimaluste tekkimine saarel.

Noarootsi Vallavalitsuse huvi on saarel elamiseks ja selle külastuseks vajaliku infrastruktuuri ning kommunikatsioonide parandamine ja ettevõtluse edendamine. Omab saarel kinnistuid.

Lääne Maavalitsuse huvi on saarevahi töö korraldamine.

Kohalikud elanikud ja pool-looduslike koosluste hooldajad on huvitatud loomakasvatuse jätkumisest saarel ning sellega seonduvalt elamistingimuste parandamisest.

Riguldi Jahimeeste Selts vastutab rebase arvukuse reguleerimise eest saarel.

SA Osmussaare Fond propageerib Osmussaare väärtustamist huvilistele. Osmussaare Fond hooldab saare matkaradasid ja puhkekohti ning korraldab talguid pool-looduslike koosluste hooldamiseks.

Turistide huvi on hästikorraldatud paadiühendus saarega, tähistatud ja korras infrastruktuur ning teave vaatamisväärsuste kohta. Turistid külastavad saart põhiliselt juunist septembrini.

Turismiettevõtjad tegelevad saare külastuse vahendamisega ning on eelkõige huvitatud väikesadama rajamisest ning paadiühenduse parandamisest. Samuti on turismiettevõtjate huvi korras infrastruktuur ning vaatamisväärsuste tähistamine. Peamised turismiga seotud ettevõtjad on Kumari Reisid, Dirhami Sadam ning ülevedajad.

Osmussaare loodusest huvitatud teadlased on huvitatud välibaasi väljaarendamisest, et saarel oleks võimalik ööbida ebasoodsate ilmastikutingimuste korral. Eelkõige külastavad saart geoloogid ja bioloogid, mõnevõrra vähem militaarajaloolased, allveearheoloogid jt.

1.4. Kaitsekord ja kaitse-eesmärk

Kaitsekorralduskava koostamisel on aluseks võetud uus kaitse-eeskirja eelnõu, millel põhineb allpooltoodud teave.

Osmussaare maastikukaitseala kaitse-eesmärgiks on:

- 1) geoloogiliste objektide (aluspõhjakiivimite paljandite, rannavallide, rändrahnude), Lääne-Eesti saartele omase loodus- ja pärandmaastiku kaitse;
- 2) EL Linnudirektiivi (79/409 EMÜ) I lisa liikide (tutkas, niidurüdi, hüüp, sooräts, rooloorikull, teder, sookurg, jõgitiir, randtiir, rukkirääk, vööt-põõsalind, punaselg-õgija) ning III kategooria kaitsealuse liigi tõmmuvaera kaitse;
- 3) EL Loodusdirektiivi (92/43 EMÜ) I lisas nimetatud elupaigatüüpide – rannikulõugaste (1150), esmaste rannavallide (1210), püsitaimestuga kivirandade (1220), merele avatud pankrandade (1230), Läänemere kesk- ja põhjaosa rannaniitude (1630), mändvetikakooslustega kalgiveeliste järvede (3140), kadastike (5130), kuivade lubjarikkal mullal asuvate niitude (6210), liigirikaste niitude lubjavaesel mullal (6270), loodude (alvarite) (6280), niiskuslembeste kõrgrohustute (6430), liigirikaste madalsoode (7230), lubjakivipaljandite (8210), vanade laialehiste metsade (9020) ja puiskarjamaade (9070) kaitse;
- 4) EL Loodusdirektiivi (92/43 EMÜ) II lisas nimetatud liikide soohiilaka, madala unilooga, emaputke ja II kategooria kaitsealuse liigi taani merisalati, kaljukressi, veripunase koldrohu, karvase lippherne, hariliku muguljuure ja kärbesõie ning III kategooria kaitsealuse liigi soo-neiuvaiba elupaikade kaitse.

Osmussaare maastikukaitseala on kaitse alla võetud Vabariigi Valitsuse määrusega 14.03.1996 nr 78.

Osmussaare maastikukaitseala jaguneb 2 sihtkaitsevööndiks (Osmussaare, Tiiru) ning 3 piiranguvööndiks (Tuletorni, Bieni, Lõunasadama).

Osmussaare maastikukaitseala kuulub rahvusvahelise tähtsusega märgalade ehk Ramsari alade varinimekirja. 2010. aastal on kavas moodustada Haapsalu-Noarootsi Ramsari ala, mis hõlmab ka Osmussaart.

Tulenevalt Vabariigi Valitsuse 5. augusti 2004. a korralduse nr 615-k „Euroopa Komisjonile esitatav Natura 2000 võrgustiku alade nimekiri“ lisa 1 punkti 1 alapunktist 35 jääb kaitseala Nõva-Osmussaare linnualale ja lisa 1 punkti 2 alapunktist 260 Nõva-Osmussaare loodusalale.

Kaitseala valitseja on Keskkonnaamet.

II Väärtuste kirjeldus ja nende kaitse-eesmärk

2.1. Bioloogilised väärtused

2.1.1. Seened

Osmussaarel on seeni uuritud 1976. ja 1993.a. Määratud on 127 liiki, neist 23 on esmasleiud Eestis (Kalamees, Vaasma, 1999). Haruldastest liikidest esinevad saarel ebajasmiiini-tarjak.

(*Oxyporus philadelphi*), mis on III kategooria kaitsealune liik. Eesti Punase Raamatu I kategooriasse kuulub *Lindtneria trachyspora*, *Clitocybe ruderalis* ja *Psilocybe coprophila* f. *subetiolata* on väga haruldased seened Euroopas. Teistest seenharuldustest võib nimetada veel *Inocybe adaequata*, *I. maculata*, *Mycena meliigena*, *Tricholoma inocybeoides*, *T. constrictum* nimelisi liike.

2.1.2. Samblikud

1993.a. välitööde alusel on saarel kindlaks tehtud 152 liiki, neist 3 on esmasleiud Eestile. Haruldastest liikidest tõstavad Tiina Randlane ja Inga Jüriado (1999) esile järgmisi samblikuliike: *Acarospora smaragdula*, *Diplotomma venustum*, *Rhizocarpon petraeum*, *Xylographa parallela*. Looduskaitsealuseid liike nende hulgas ei ole. Samblike jaoks kõige väärtuslikum kasvukoht on siinsed loopealsed.

2.1.3. Samblad

Samblaid uuriti Osmussaarel viimati 1993.a., mil leiti 119 liiki (Ingerpuu, Leis, 1999), koos varasemate leidudega kuulub nimestikku aga 129 liiki.

Haruldastest liikidest esinevad lubi-niithammas (*Didymodon tophaceus*), tõmmu pungsammal (*Bryum neodamense*), juus-sirbik (*Drepanocladus capillifolius*), kalju-silekupar (*Gymnostomum aeruginosum*), Corda porella (*Porella cordeana*) ning mustpea-sammal (*Catoscopium nigratum*). Kaks viimast on II kategooria kaitsealused liigid ning tõmmu-pungsammal III kategooria kaitsealune liik.

Kaitsekorraldusperioodi vältel on vajalik sammalde täiendav inventuur, mille käigus täpsustakse haruldaste liikide levikut.

2.1.4. Soontaimed

Viimane põhjalik soontaimede uuring saarel toimus 1998.a., mil leiti 399 liiki ja alamliiki (Kukk, Kuusk, 1999). Kokku on nimekirjas 607 liiki ja alamliiki (1855 – 1998. a.). 2004. a. uuris siinset taimestikku, põhiliselt küll taimekooslusi, Anneli Palo, andes ka kriitilise ülevaate taimharulduste seisust. Kokkuvõtte kaitsealuste liikide esinemise, seisundi ja uurimisvajaduste kohta on esitatud tabelis 2. Läbi aegade on saarel registreeritud 31 kaitsealuse liigi esinemine, sh 3 Loodusdirektiivi II ja IV lisas nimetatud liiki. Kindlalt on teada 6 II kategooria ja 11 III kategooria liigi esinemine. Täpse leiukohata on viimase 12 aasta usaldusväärsetel vaatlusandmetel teada 1 II kategooria ja 5 III kategooria kaitsealuse liigi esinemine ning vanadel ja/või kaheldavatel andmetel 2 II kategooria ja 6 III kategooria liigi esinemine. Kaitse-eeskirjas on kaitse-eesmärgina nimetatud 10 liiki, neist ühel (madal unilook) on täpne leiukoht teadmata. Üldjuhul on leiukohad kaardistatud koosluse täpsusega, erandiks taani merisalat ja kaljukress. Leiukohad vajavad täpsemat kaardistamist (gps) ning

arvukus- ja seisundihinnanguid. Mitmed liigid on tõenäoliselt laiemalt levinud kui hetkel teada.

Tabel 2. Kaitsealuste soontaimede esinemine, seisund ja uuringuvajadused Osmussaarel EELISE andmebaasi (17.01.2010), Palo (2004) ja Kukk & Kuusk (1999) järgi. Paksus kirjas on kaitse-eeskirjas kaitse-eesmärgina nimetatud liigid.

Lad.keeelne nimi	Eestikeelne nimi	LK kat	Loodus-direktiiv	EPR (2009)	Seisund ja selle hindamiseks vajalikud tegevused
<i>Angelica palustris</i>	emaputk	3	II, IV	ohu-lähedane	1 leiukoht (rohkem ilmselt polegi), vaja täpsustada levikut ja hinnata arvukust
<i>Anthyllis coccinea</i>	veripunane koldrohi	3			väga sage, väga hea seisundis. Põhjaosas vajab täpsemat leviku kaardistamist
<i>Armeria maritima subsp. elongata</i>	roosa merikann	3			1993.a. kaheldavad leiandmed, leiukoht teadmata
<i>Cardamine hirsuta</i>	kare jürilill	3			1927. a. leitud, praegu esinemine kaheldav
<i>Cerastium pumilum</i>	madal kadakkaer	2			1972. a. kirjas, leiukoht ja praegune seis teadmata
<i>Cochlearia danica</i>	taani merisalat	2		ohualdis	1 leiukoht. Väga oluline kaitseväärtus - üks Eesti kolmest leiukohast
<i>Dactylorhiza fuchsii</i>	vööthuul-sõrmkäpp	3			Eesti üks tavalisemaid käpalisi. Osmussaarel registreeritud 1998, kuid täpne leiukoht teadmata
<i>Dactylorhiza incarnata subsp. cruenta</i>	täpiline sõrmkäpp	2		puudulikult tuntud	teada 1 leiukoht, kuid võib esineda laiemalt
<i>Dactylorhiza incarnata subsp. incarnata</i>	kahkjaspunane sõrmkäpp	3			Sage, leidub palju valget vormi
<i>Dactylorhiza maculata</i>	kuradi-sõrmkäpp	3			Esinemine kaheldav (registreeriti 1934. a.)
<i>Draba muralis</i>	müürkevadik	3			Viimati 1998. a., kuid täpne leiukoht teadmata. 2004 otsiti, ei leitud. Vajab täiendavat inventeerimist
<i>Draba nemorosa</i>	metskevadik	3		ohualdis	Viimati 1973, leiukoht teadmata, uuemad andmed puuduvad
<i>Epipactis atrorubens</i>	tumepunane neiuvaip	3			1998 hinnatud levinuks, kuid täpsed andmed puuduvad. Vajab inventeerimist
<i>Epipactis palustris</i>	soo-neiuvaip	3			Soostunud niitudel sage.
<i>Goodyera repens</i>	roomav öövilge	3			1934. a. andmeid peetakse kahtlasteks
<i>Gymnadenia conopsea</i>	harilik käoraamat	3			tavaline, esineb subsp. <i>conopsea</i> ja <i>densiflora</i>

<i>Herminium monorchis</i>	harilik muguljuur	2		ohulähedane	teada 1 leiukoht, võib olla ka mujal, vajab täiendavat inventeerimist
<i>Hornungia petraea</i>	kaljukress	3			1998. a. andmetel hajusalt, kuid täpsed leiukohad teadmata. Hetkel teada 1 leiukoht, vajab täiendavat inventeerimist
<i>Liparis loeselii</i>	sooheelakas	2	II, IV	ohualdis	A. Palo nimetab Osmusaart selle liigi esindusalaks, sest teda on rohkelt ja heas seisus (Eelises 5 leiukohta)
<i>Listera ovata</i>	suur käöpõll	3			Laialt levinud, sobivates kohtades ohtralt.
<i>Malus sylvestris</i>	mets-õunapuu	3			Mainitud 1993. a., täpne koht teadmata, vajab kontrollimist (saarel on palju metsistunud aed-õunapuid, nii et info võib olla ebatõene)
<i>Ophrys insectifera</i>	kärbesõis	2		ohulähedane	teada 2 leiukohta, võib esineda laiemalt, vajab täiendavat inventeerimist
<i>Orchis militaris</i>	hall käpp	3			teada mõned leiukohad, ilmselt esineb laiemalt, vajab täiendavat inventeerimist
<i>Oxytropis pilosa</i>	karvane lipphernes	2		ohualdis	3 leiukohta, väidetavalt levinud laiemalt, vajab kindlasti täiendavat inventeerimist
<i>Platanthera bifolia</i>	kahelehine käokeel	3			2 leiukohta, võib esineda ulatuslikumalt
<i>Platanthera chlorantha</i>	rohekas käokeel	3			2 leiukohta, võib esineda ulatuslikumalt
<i>Polygonum oxyspermum</i>	rand-linnurohi	2		eriti ohustatud	leitud 1998. a. , leiukoht teadmata. Liivane rand esineb vaid Lõunasadama ümbruses, kus vajab kindlasti inventeerimist (Eestis 3 kaasaegset leiukohta)
<i>Pulsatilla pratensis</i>	aas-karukell	3			1 leiukoht
<i>Prunus spinosa</i>	laukapuu	2		ohualdis	Andmeid 2003. a., täpne leiukoht teadmata. 2004. a. otsiti, kuid ei leitud. Ohustatud lammaste poolt. Olemasolu saarel vajab kontrollimist
<i>Sagina maritima</i>	rand-kesakann	2		ohualdis	Andmed 1977. a., leiukoht teadmata. Eeldatavasti Lõunasadama lähedal liivasel rannal. Vajab täiendavat inventeerimist
<i>Sisymbrium supinum</i>	madal unilook	3	II, IV	ohulähedane	1998. a. üksikud leiukohad, mis on täpselt teadmata. Vajab täiendavat inventeerimist

2.1.5. Taimkate

Osmussaare taimkate kasvukohatüüpe on põgusalt kirjeldanud Toomas Kukk ja Vilma Kuusk (1999), võttes kokku välitöö andmeid aastaist 1993 ja 1998 ning ka Läänemaa pärandkooslusi käsitlev kokkuvõte (Luhamaa jt., 2001).

Põhjalikum ülevaade taimkate kasvukohatüüpidest sisaldub Anneli Palo kokkuvõttes (2004), mille kohaselt võib saarel eristada järgmisi tüüpe (vt ka tabel 3):

METSAD

- 1111 Leesikaloo (noored haavikud klibul)
- 1112 Kastikuloo (haavikud, raagremmelga salad, liitunud kadastikud)
- 1161 Sinilille (metsatukad ja salad, ilmselt endised puisniidud)
- 1162 Naadi (lopsakamad salad)
- 1221 Paju (järvedeäärsed pajustikud, madalsoometsa sarnased)
- 1312 Angervaksa (levinum metsatüüp, osaliselt endised puisniidud)
- 1411 Madalsoomets (soostunud võsastunud nõgudes).

NIIDUD

- 2111 Kuiv looniit (levinuim looniit klibuloo või nõmmloo kooslusega)
 - 2112 Niiske looniit (niiskel õhukesel pinnal, lähedased niiskete aruniitide või soostunud niitudega)
 - 2141 Kuiv pärisaruniit (mullastikult kui looniit, kuid tugevasti kamardunud, ka loolade nõgudes)
 - 2142 Niiske pärisaruniit (üleminekualal loo- või kuivalt aruniidult soodele)
 - 2311/2312 Saliinsed ja suprasaliinsed rannikuniidud (Osmussaarel vähelevinud ja raskesti eristatavad rannavallikooslused.
 - 2411 Liigivaene soostunud niit (angervaksa ja tarnadega niiske ja түsedama mullaga aladel)
 - 2412 Liigirikas soostunud niit (levinud, käpaliste kasvualad)
 - 3112 Liigirikas madaloo (sarnane eelmisele, kohati üleminekuline)
 - 3113 Õõtsik-madaloo (vaid ainsas paigas pajustiku, pilliroo ja hundinuiadega)
- 6.Veetaimkonnad: magedaveelised veesilmad, laguunjad nõod, järved; 20 veesilmast on püsiva veega pisijärvi 5. Lähemalt uurimata.
- 7.8. Ruderaal- ja kultuurtaimkond (ehitiste, rajatiste vahetu ümbrus). Uurimata.

Tabel 3. Taimkatte kasvukohatüüpide esinemine Osmussaarel (Palo, 2004)

KKT kood	KKT nimi	kogupindala (ha)
1111	leesikaloo mets	0,453
1112	kastikuloo mets	6,195
1161	sinilille sūrjamets	8,773
1162	naadi salumets	0,442
1221	pajustik	3,131
1312	angervaksa lodumets	28,764
1441	madalsoomets	3,423
2111	kuiv looniit	164,985
2112	niiske looniit	0,154
2141	kuiv aruniit	51,168
2142	niiske aruniit	70,048
2311	saliinne rannikuniit	16,505
2312	suprasaliinne rannikuniit	2,595
2411	liigivaene soostunud niit	16,191
2412	liigirikas soostunud niit	37,071
3111	liigivaene madal soo	16,622
3112	liigirikas madal soo	20,39
3113	õõtsik-madal soo	1,298
6	veekogud	24,644
7,8	ruderaal- ja kultuurtaimkond	4,53

2.1.6. Selgrootud loomad

Selgrootute loomade rühmast on põhjalikumalt uuritud vaid liblikaid ning maismaa- ja mageveetiguseid, põgusalt kimalasi. Saarel on leitud 20 liiki maismaa- ning 10 liiki mageveetiguseid (Ehlvest, 1999). Teet Rubeni välitööde põhjal koostatud Osmussaare liblikate nimestikus on 226 liiki suurliblikaid ning 158 liiki pisiliblikaid (Valker, 2004). Nimetatud rühmadest kaitsealuseid liike ei leitud.

2008. aasta juulis kogus ja määras saarelt putukaid entomoloog Jaan Luig, kes on avaldanud esialgsed andmed ajakirja Loodusesõber 2008. aasta augustinumbris. Kaitsealustest liikidest esinesid saarel samblakimalane (*Bombus muscorum*), kivilakimalane (*Bombus lapidarius*) ning niidukimalane (*Bombus pascuorum*). Samblakimalane on saarel esindatud tugeva elujõulise populatsioonina, olles samaaegselt väga haruldane mujal Eestis ning Põhja-Euroopas. Kõik nimetatud kimalased kuuluvad III kategooria kaitsealuste liikide nimekirja (Luig, suul. andmed).

Selgrootutest loomadest vajavad tulevikus inventeerimist kiilid, mardikad ja ämblikud. Tulenevalt Osmussaare geograafilisest asendist oletavad entomoloogid (J. Luig, suul.) seni leidmata kaitsealuste selgrootute esinemist. Rannikulõukad ja järved on tõenäoliselt väga head elupaigad kiilidele ja veemardikatele, sh kaitsealustele ja Loodusdirektiivi liikidele.

2.1.7. Selgroogsed loomad

Selgroogsed on soontaimede kõrval paremini uuritud elustikurühm.

Kalad

Magvetest on kalu suurimas järves (rannikulõukas) Inahamnes, kus on tavaline ahven, esineb ka luukarits ning juhuslikult (pärast tugevaid torme) võivad järve sattuda lest ja meriforell. Inahamne kalastiku on uurinud 2008. aastal Eesti Mereinstituudi ihtioloogid Markus Vetemaa ning Mart Kangur (avaldamata andmed).

Kahepaiksed ja roomajad

Kahepaiksetest on kõige levinum tähnikvesilik, kelle vastsed asustavad praktiliselt kõiki veekogusid. Viimase inventuuri käigus leiti saarelt ka harilik kärnkonn, varasemast on teada rabakonna esinemine saarel. Roomajatest elab Osmussaarel nastik, kes on levinud madalaveeliste veekogude ümbruses. Kõik eelnimetatud on III kategooria kaitsealused liigid. Nende liikide kaitseks piisab, kui säilivad sigimisveekogud ja maismaaelupaigad. Viimane inventuur näitas, et kõre asustamine saarele pole otstarbekas (Rannap, 2005).

Imetajad

Praegusajal elavad saarel kindlasti rebane, mink ning kobras. Nahkhiirtest on kindlaks tehtud II kaitsekategooria liikide põhja-nahkhiire ja suurkõrva esinemine. Endistel aegadel on saarel elanud jäneseid, siil, koduhiir, mutt. Rannikul kohatakse aegajalt hallhüljest (Masing, 1995, LUS Aastaraamat).

Linnud

Osmussaare linnustikku pesitsus- ja rändeajal on uuritud 1993, 1996 (Ojaste, 1999), haudelinnustikku põhjalikumalt veel 2003 (Ojaste & Valker, 2003).

Saarel on kindlaks tehtud 180 linnuliiki, regulaarseid pesitsejaid on 76, ebaregulaarseid 35. EL Linnudirektiivi I lisa liikidest on saarel kohatud kindlate pesitsejatena roo-loorkulli, tetre, rukkirääku, sookurget, niidurüdi (viimati 2003), jõgi- ja randtiiru, vööt-põõsalindu, punaselg-õgijat, võimalike pesitsejatena hüüpi, tutkast, soorätsu ning haruldastest liikidest mittepesitsejatena koldvinti ja randkiuru (Ojaste & Valker, 2003).

Haudelindudest on Osmussaar oluline pesitsuskoht ka tõmmuvaerale. Looduskaitsealiselt oluliste liikide arvukushinnangud on esitatud tabelis 4.

Vööt-põõsalind, punaselg-õgija ning rukkirääk on levinud üle saare sobivates biotoopides. Jõgi- ja randtiirud pesitsevad saart ümbrutsevatel klibuväljadel, peamiselt saare lõunatipus Boani neemel ning läänerrannikul.

Üle Põõsaspea neeme ja Osmussaare kulgeb lindude Ida-Atlandi rändeteel, mistõttu saar on oluliseks peatumis- ja toitumispaigaks paljudele rändlindudele, eelkõige värvulistele, kurvitsalistele ning röövlindudele. Saart ümbritsev rannikumeri on veelgi olulisem peatumispaik rändeteel, kuid mereala kuulub Nõva-Osmussaaare hoiuala koosseisu.

Tabel 4. Kaitsekorralduslikult oluliste haudelindude arvukus Osmussaarel (Ojaste & Valker, 2003)

Liik	Haudepaaride arv
Tõmmuvaeras	25-40
Teder	3-8
Roo-loorkull	2
Rukkirääk	20
Sookurg	2-3
Niidurüdi	1
Jõgitiir	7
Randtiir	83
Vööt-põõsalind	35-40
Punaselg-õgija	34

2.1.8. Elupaigatüübid

Rannikulõukad (1150). Kõik 5 järve on tekkelt rannikulõukad. Järvedest kõige elurikkam on 11,5 ha Inahamne, mis eraldus merelahest alles sadakond aastat tagasi ja kuhu tugevate tormide ja veetõusu tingimustes pääseb merevett. Järve roostikus elab hüüp, rooruik, tait, lauk; siin pesitseb tutt- ja punapea-varte, kühnokk-luik ning arvukalt roolinde.

Esmased rannavallid (1210) on Osmussaare iseloomulikumaid geoloogilisi kui elupaigalisi väärtusi, mida mõjutavad looduslikud tegurid.

Püsitaimestikuga kivirannad (1220) on maismaa poolseks jätkuks esmastele rannavallidele ning samuti väga iseloomulikud Osmussaarele. Mõlemad elupaigatüübid pakuvad pesitsusvõimalusi tiirudele, liivatüllile, meriskile ning on peatuspaigaks madalmeres toituvatele risladele.

Lindude hulgalised pesitsuspaigad (tiirude haudekoloonia saare lõunatipus) ja rändeaege sed peatuskohad edelarannikul väärivad kaitset häirimisest nii pesitsusajal mais-juunis kui rändeajal juuli keskpaigast septembrini.

Merele avatud pankrannad (1230) asuvad saare loodetipust piki rannikut vastu põhjapoolset avamerd umbes 4 km pikkuselt ning vaid paiguti, mõnes üksikus kohas ei ulatu lainetus pangani – siis on tegemist lubakivipaljandiga (8210). Osmussaare pank, kui eelkõige geoloogiline vaatamisväärsus, on saare loodetipus 6 – 7 m kõrge ja laskub lõuna suunas. Iseloomulikuks taimeks pangajalamil on meil haruldane taani merisalat, siin võib sageli kohata ka krüüslit.

Rannaniidud (1630) on Osmussaarel vähese levikuga ja paiknevad vaid kahes kohas rannavalli taga saare lääne- ja lõunaosas. Läänesadama lähistel paikneva rannaniidu kujundamine hooldatud poollooduslikuks koosluseks on sujunud hästi.

Vähe- kuni kesktoitelised kalgiveelised järved (3140) esinevad Osmussaarel merest kaugemal saare kaguosas (Kukk, 2007).

Kadastikud (5130) on pool-looduslikud kooslused, mis kujunenud looniitudele või kuivadele niitudele lubjarikkal pinnal loodusliku protsessina pärast intensiivse karjatamise lakkamist viimase 70 aasta vältel. Ka praeguse karjatamiskoormuse tingimustes on see protsess jätkunud ning on saare metsakasvamise esimeseks etapiks.

Liigirikkad niidud lubjavaesel mullal (6270*) paiknevad saare loodeosas. Loodusliku protsessina kulgeb nende alade arenemine kadastumise ja liigirikkuse vähenemise suunas. Kaitse-eesmärgiks on nende alade säilitamine avatud pool-looduslike kooslustena.

Lood ehk alvarid (6280) on Osmussaare väärtuslikumaid elupaiku ja maastikuüksusi. Looalade kadastumine on aga selle elupaiga ja maastiku moondumise negatiivne ilming, mis kulgeb loodusliku protsessina ning on inimese vahele segamiseta paratamatu. Looniitude ja kuivade lubjarikaste niitude (6210) kadastumine viib alla nende elupaikade liigirikkuse. Loodude kaitse-eesmärgiks on säilitada neid senises ulatuses avatud pool-loodusliku kooslusena, kus kadastik ei kataks üle kolmandiku pinnast.

Sinihelmikakooslused (6410) esinevad Osmussaarel vaid üleminekukooslustena niisketelt niitudelt madalsooks. Bioloogilise mitmekesisuse seisukohalt on kõige väärtuslikumad elupaigad hoopiski liigirikkad madalsood (7230) ja soostunud niidud, kus kasvab ohtralt kápalisi ja pesitseb huvipakkuvaid linde (tikutaja, sookurg, punajalg-tilder). Neid elupaiku tuleb säilitada, sh vajadusel hooldamise abil. Liigirikkad madalsood (7230) on inventeeritud 1998. aastal ca 54 ha (Kukk & Kuusk, 1999).

Lubjakivipaljandid (8210) esinevad saare põhjaosas paeastangul (klindil), kus tormilained ei küüni tavaliselt paeseinani.

Plaatloodusid (8240) ei ole Osmussaarel seni elupaigana määratletud, kuid kaitsekorralduskava koostamise käigus on tehtud ettepanek (Eve Mägi) selle elupaigatüübi lisamiseks. Tõenäoliselt esineb plaatloodusid laiguti saare kagu- ja loodeosas.

Vanu laialehiseid metsi (9020) tüüpilisel kujul Osmussaarel ei kasva, on vaid nende fragmente – saare enamusega lehtpuusalusid, kus sinilille ja naadi kasvukohatüüpi mets on kasvanud endise puisniidu alale.

2.2. Maastikulised ja geoloogilised väärtused

Osmussaare maastike suurimaks eripäraks on tema pinnamood paeneemiku jäänuksaarena ning selle kujunemislugu miljonite aastate vältel. Saar on kerkinud üle merepinna 2500-3000 aastat tagasi. Viimase 500 aasta jooksul on maastikke oluliselt kujundanud inimene. Osmussaare kujunemine kultuurmaastikuks oli sajandeid järjepidev, mis aga katkes 1940. a., mil saar kujundati militaarseteks tallermaaks (1940. aastad). Hilisem ekstensiivne maakasutus jätkus 1990. aastateni, mil peeti vähesel määral veiseid, lambaid. 1990. aastatel loomakasvatus ja heinategu katkes, uuesti alustati lammaste pidamist 2001. a. ning saarele toodi hobused (2005 -2007) ja mägiveised (2006). Alates 2002. a. on tehtud heina, rajatud karjakopleid, raiutud kadakaid.

Kui võrrelda maakasutuse intensiivsust 1930. aastatel 1970-80. aastatega ning muutusi maastikes, siis on looduslike suktsessioonide areng endistel karja- ja põllumaadadel oluline ning väljendub saare kadastumises, lehtmetsade pealetungis. Kui võrrelda nende protsesside kulgu 1992. a. ja 2004. a. (Palo, 2004), on saare kadakasse kasvamine jätkunud, metsad laienenud ja kõrgemaks kasvanud. Samal ajal on mõõdukas karjatamine ja heinategu vähemasti saare loodeosas maastikku avatuna hoidnud ning kohati pidurdanud looduslike protsesside kulgu.

2.2.1. Geoloogia

Osmussaar on Balti klindi jäänuksaar, mis kerkis merest 2000 – 3000 aastat tagasi (Suuroja jt., 1999). Praegusajalgi tõuseb saar ligi 3 mm aastas. Panga astang saare loodetipus aga taganeb keskmiselt 7 cm aastas.

Peamiselt lubjakivist koosnev aluspõhi paljandub kuni 5 km ulatuses saare põhjarannikul 1 - 6 m kõrguse trepja astanguna. Kohati paljandub ka glaukoniitliivakivi. 170 m sügavusel lasub kristalne aluskord, mis kaetud murenemiskoorikuga. Aluskorra peal lasub 59 m vendi ja 92 m kambriumi terrigeenseid setendeid nagu konglomeraat, liivakivi, aleuriit, savi. Setendite rikutust põhjendatakse varakambriumis toimunud Neugrundi meteoriidi plahvatusega.

Varaordoviitsiumi esindavad terrigeensed setendid on detriitliivakivi, diktüoneema kilt, glaukoniitliivakivi.

Tähelepanu väärrib Kunda ja Volhovi ea lubjakivide 1 – 1,5 m paksune lasund, mis on tugevasti purustatud. Umbes 475 aasta eest toimus Osmussaare tektoonilises vööndis katastroofiline merepõhja värin, mille tagajärjel tungisid nimetatud lasundi lõhedesse tugevasti tsementeerunud bretsalaadsed heleda ja tumeda lubiliivakivi sooned ja kehad. Hilisemal ajal on neid ümbritsenud kivim murenenud ning järelejäänud kummalise kujuga kehendeid on hakatud kutsuma nn. krokodillideks.

Saare pinnakate koosneb kuni 2,5 m paksuselt vanade rannavallide kiviklibust, olles hästi nähtavad saare loode-, lääne- ja kaguosas.

Geoloogiliselt põnevad on ka saarel leiduvad neugrund-bretsa rändrahnud, mida jää on kandnud laiali 5 -10 km kirdes asuva Neugrundi meteoriidikraatri ringvalli väljapaiske materjalist. Taolisi rahne on saarel 60. Suurimad rahnud on kaitstavate üksikobjektidena looduskaitse all.

Nimetamisväärne on veel asjaolu, et Osmussaar on tänapäevalgi seismiliselt ebastabiilne, millele viitab 1976. a. asetleidnud maavärin, mille epitsenter asus kümnekonna km sügavusel merepõhjast saare lähedal ja tugevus oli 4,7 magnituudi Richteri skaalal (Suuroja jt, 1999).

2.2.2. Üksikobjektid

Osmussaare maastikukaitsealal asuvad alljärgnevad kaitsealused looduse üksikobjektid: Osmussaare rahn (saare keskosas), Osmussaare „kaksikud“ (läänerrannikul) ning Osmussaare II rahnuderühm (saare lõunatipus Boani neemel). Vahetult kaitseala kõrval läänerrannikul paikneb Osmussaare I rahnuderühm (Skarvan).

Menetluses on määruse eelnõu, mille alusel arvatakse kaitse alt välja Osmussaare rahn (kaitse alla võetud 1959. a. kui Osmussaare 2 gneissbretsa rahnu), kuna üks kunagistest rahnudes on hävinud ja praegu veel allesolev kahjustatud.

Kaart 1. Kaitsealuste üksikobjektide paiknemine Osmussaarel

2.3. Kultuuripärand

Ürgne kultuuripärand seostub hiljuti (2006) kabelivaremete lähistel avastatud (2006) muistsete küttide-kalastajate peatuspaigaga (M. Mandeli andmed) ning legendiga saarest kui Skandinaavia muinasjumala Odeni matmispaigast.

Umbes 500 aasta eest tekkinud inimasustus muutis Osmussaare 1930. aastateks pea täielikult pärandkultuurimaastikuks. Seda ilmestasid avatud külamaastik puidust ja lubjakivist laotud majadega, kiviaiad, põllud, võrguaiad ja –kuurid, lautrikohad; lisaks tuletorn (esmalt 1765. a.) ja kabel (lubjakivist ehitisena 1766. a.). Kõik see hävis 1940. aastatel, kui saar loovutati 1939. a. nn. Baasidelepingu kohaselt vene sõjarditele. Aastail 1940–1941 ehitati kiiruga saarele kahe kaugelaste kahuri ja nende juhtimiskeskuse kompleks, tegelikult sai valmis vaid seniitpatarei ja üks tornpatarei. Kõik need rajatised õhiti 1941.a detsembris. Kõik kiviaiad ja kiviehitised ning paljud rändrahnud kadusid militaarrajatiste betooni, varemeiks muutus ka kabel, saades mürsutabamuse, hävis ka tuletorn (taastati 1954. a.).

Tänaseks on külaehitistest alles üks laut ja rehi, neid on kavas renoveerida. Kabeli varemete konserveerimist on juba alustatud. Tuletorn renoveeriti ja automatiseeriti 1998.a. Tuletorni linnak korrastati aastail 2006-2007 Riikliku Looduskaitsekeskuse poolt, ühte hoonesse on kavas sisustada teabekeskus, millega 2008. a. alustati.

Väärtuslikumad militaarajaloo objektid on tähistatud ning mitmekümne kasarmu säilinud kivimüürid meenutavad II Maailmasõja karme aegu.

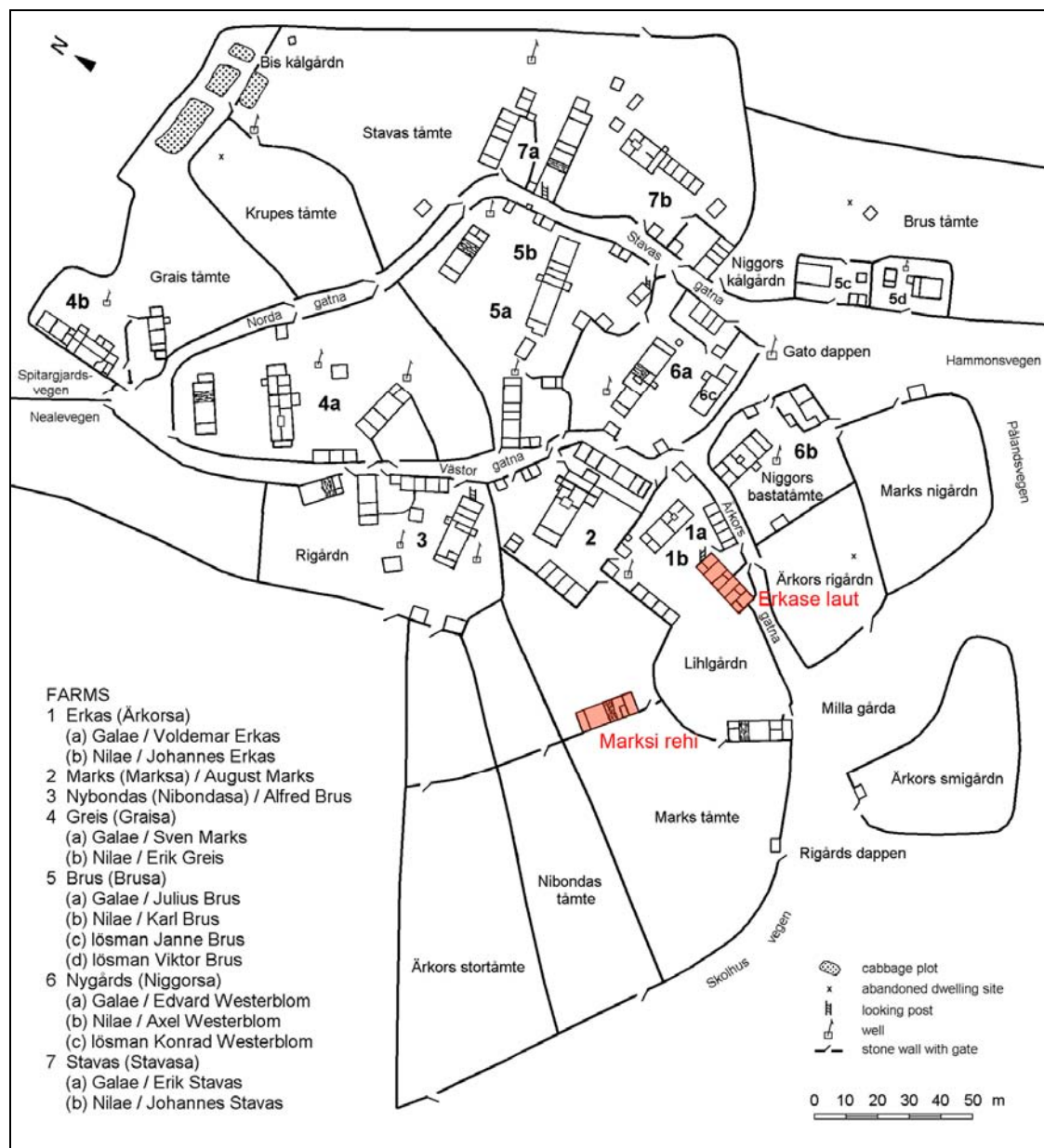
2.3.1. Kultuurilooline maastik

Osmussaarel on pidevalt elatud 500 aastat (võib olla juba 1000 aastat). Kuni Teise maailmasõjani elasid seal rootslastest kalurid. Saare vanem ajalugu on peaaegu tundmata. Nõukogude okupatsiooni ajal 1941-42 pommitasid saksa väed saart kahuritest ja lennukitelt väga intensiivselt. Pommitamine ja sõjaväerajatiste ehitamine 1940-41 on saare varasema tegevuse jäljed segi paisanud.

Osmussaar kujutab endast pärandkultuurimaastikku, kus inimõju on olnud oluline. Saare kultuurilooline maastik on osa maastikukaitseala väärtusest. Loodusväärtusi rikkumata on võimalik kultuuripärandi osaline taastamine ja säilitamine.

2.3.2. Küla

Küla hävis nõukogude ajal. Järel on vaid Marksi talu rehi ja Erkase talu laut. Teiste hoonete vundamendid on aga looduses osaliselt nähtavad. Osmussaare küla Bien oli sumbküla, mis oli asustuse kasvades üsna tihedaks muutunud. Külas oli 1930. a. seitse talu (vt kaart 2).

Kaart 2. Osmussaare (Bieni) küla rekonstruktsioon (koostanud Tiina Peil).

Majad olid tavalised, kuid ometi teistmoodi kui mandril või teistel saartel. Osmussaare ehitiste välimust mõjutasid paiksed võimalused rohkem kui kusagil mujal. Lubja-, liiva- ja graniitkivi oli ehituseks piisavalt, kuid puud olid nii haruldased, et neid teati nimepidi. Siiski ehitati ka puidust, mis toodi Riguldi kandist või korjati rannast. Ehkki küla ja hoonete asukohta märgivad praegu vaid murukamarast välja paistvad vundamendikivid, on neil suur kultuurilooline väärtus. Arhiivides ja muuseumides säilitatavate fotode, jooniste ja kirjelduste kaasabil on osaliselt võimalik küla struktuur ja välimus piiranguvööndisse jäävas osas väljaspool Loodusdirektiivi elupaikasid rekonstrueerida.

Marksi rehi ja Erkase laut on ainsad säilinud hooned. Erkase laut ehitati 1879.aas tal, paar aastat pärast seda, kui kogu talu oli maha põlenud. Tulekahi sai alguse rehest ja pärast seda ehitati teiste talude rehemajad muudest hoonetest eemale. Marksi rehi ehitati tõenäoliselt samuti 19.sajandi viimasel veerandil. Hooned on küll väga lagunened, kuid kätkevad endas peale ajaloo veel käsitöö- ja ehitustraditsioone ning need tuleb päästa ja tulevikule säilitada.

2.3.3. Tuletorn ja tuletornilinnak

Esimene kivist tuletorn ehitati Osmussaarele 1765. aastal. See torn varises 19. sajandi alguses kokku. 1814.aastal ehitati puust torn, mis 1850. aastal asendati kivitorniga. Sellegi torni iga ei olnud kuigi pikk – Nõukogude sõdurid õhkisid majaka 1941. aastal. Praegune raudbetoonist tuletorn ehitati 1954. aastal. Tuletorn koos ümbritsevate hoonetega moodustab ühe peatüki Osmussaare ajaloost ja peale praktilise kasutusväärtuse on neil ka kultuurilooline väärtus.

III Peamisi väärtusi mõjutavad tegurid ja vajalikud meetmed nende kaitseks

3.1. Elupaigatüübid

Rannikulõukad (1150) ja kalgiveelised määndvetikajärved (3140).

Rannikulõugaste ja kalgiveeliste määndvetikajärvede seisundit saab mõjutada vaid negatiivne inimõju nagu vee saastumine. Ohuteguriks on põllumajanduslik reostus. Kaitsemeetmeteks on kohalike elanike teavitamine veekaitse põhimõtetest ning järelevalve.

Kaitse-eesmärgiks on rannikulõugaste säilimine looduslikus seisundis ning senises ulatuses, vältides vee reostumist ning elustiku vaesumist.

Esmased rannavallid (1210) ja püsitaimestikuga kivirannad (1220).

Kaitse-eeskirja järgi kuuluvad rannavallid sihtkaitsevööndisse, seetõttu reaalsed ohutegurid puuduvad. Võimalikuks teoreetiliseks ohuteguriks on klibuvallide materjali kasutamine teede parandamiseks ning nende looduslikkuse rikkumine raskete transpordivahenditega sõitmisel.

Kaitsemeetmeteks on kohalike elanike ja teiste huvigruppide (Kaitseministeerium, Veeteede Amet, endiste osmussaarlaste ühing Byalaget jt) teavitamine ja järelevalve.

Kaitse-eesmärgiks on elupaigatüübi säilimine looduslikus seisundis ning senises ulatuses.

Merele avatud pankrannad (1230).

Pank allub looduslikele mõjuteguritele. Ohuteguriteks on kivististe kogumine ja merereostus.

Võimalikud kaitsemeetmeteks on pideva järelevalve rakendamine (saarevaht, randa uhitud veelindude loendus (RULL), seirelennud merereostuse avastamiseks) ning teavitamine.

Kaitse-eesmärgiks on elupaigatüübi säilimine looduslikus seisundis ning senises ulatuses.

Rannaniidud (1630).

Põhiliseks rannaniite mõjutavaks ohuteguriks on karjatamise katkemine ning sellest tingitud kinnikasvamine. Kaitsemeetmena on vajalik tagada karjatamiskoormus 1 loomühik/ha.

Kaitse-eesmärgiks on Läänesadama juures paikneva rannaniidu säilimine liigirikka poolloodusliku kooslusena senises ulatuses.

Lood ehk alvarid (6280), kuivad niidud lubjarikkal mullal (6210), liigirikad niidud lubjavaesel mullal (6270).

Looalade põhiliseks ohuteguriks on kinnikasvamine, mis kulgeb loodusliku protsessina ning on inimese vahele segamiseta paratamatu. Looniitide ning teiste liigirikaste niitude kadastumine viib alla nende elupaikade liigirikkuse.

Vajalikuks kaitsemeetmeks on karjatamise tagamine. Looniitide säilitamiseks on otstarbekaim nende karjatamine lammastega, optimaalne karjatamiskoormus on 0,3-0,5 lü/ha.

Loodude kaitse-eesmärgiks on säilitada neid senises ulatuses avatud poolloodusliku kooslusena, kus kadastik ei kataks üle kolmandiku pinnast.

Kadastikud (5130).

Kadastike puhul on ohuteguriks nende liigne kinnikasvamine, mis viib liigirikkuse languseni. Peamine ohutegur on vähene suutlikkus ja huvipuudus saarelistes tingimustes loomakasvatusega tegelda.

Kaitsemeetmed. Kadastike kujundamine tüüpilisteks poollooduslikeks kooslusteks nõuab karjatamiskoormuse tõstmist (vähemalt 0,5 loomühikut ha), selle mitmekesistamist (lisaks lammastele veiste ja hobuste sissetalumist) ning kadakaraiet niivõrd, et kadakas kataks mitte üle kahe kolmandiku niidust.

Osmussaare konkreetsetes oludes tuleb eristada poollooduslike kooslustena kujundatavaid lookadastikke ning kadastikke, kus looduslikud protsessid kulgevad omasoodu ning inimese vahelesegamine on hetkel mõttetu. Poollooduslikena võiks ja tegelikkuses ka kujundatakse looniite (6280) ja kuivi niite lubjarikkal pinnasel (6210) kui lookadastikke (5130) aladel, mis jäävad loode-kagu suunalisest saare põhiteest läänepoole (näit. Läänasadama ja Kaksikute ümbrus) või vana külaaseme lähedusse või lõunasadama lähedale.

Tänapäeva tihedad kadastikud, põhiliselt vana kabeli vare ja Lillhamne järve lähistel võiksid jääda looduslikult arenema.

Sinihelmikakooslused (6410) esinevad Osmussaarel vaid üleminekukooslustena niisketelt niitudelt madalsooks.

Ohuteguriteks on nende võsastumine ja kinnikasvamine ning veerežiimi muutumine. Kaitsemeetmeks on loodusliku veerežiimi säilitamine ning niitude võsast puhastamine. Kaitse-eesmärgiks on nende säilitamine soodsas seisundis senises ulatuses.

Bioloogilise mitmekesisuse seisukohalt on kõige väärtuslikumad elupaigad liigirikkad madalsood (7230) ja soostunud niidud, kus kasvab ohtralt käpalisi ja pesitseb kaitsealuseid linnuliike (sookurg, punajalg-tilder).

Liigirikaste madasoode ja soostuvate niitude puhul on ohuteguriteks veerežiimi muutused ja kinnikasvamine.

Kaitsemeetmeks on kuival aastaajal (augustis-septembri alguses) madasoode ja niitude niitmine ning karjatamise jätkamine.

Liigirikaste madasoode kaitse-eesmärgiks on nende säilitamine soodsas seisundis senises ulatuses.

Vanad laialehised metsad (9020)

Looduslikuks ohuteguriks on saarepuude kärbumist põhjustav seenhaigus, mis viib puude kuivamiseni. Teisteks ohuteguriteks on puude raiumine ning kõdupuidu eemaldamine.

Vanade laialehiste metsade kaitse-eesmärgiks on nende säilitamine loodusliku arengus. Arvestades Osmussaare olusid (loomade vaba karjatamine, saarepuude kuivamine) on mõistlik mitte piirata loomade vaba liikumist metsades.

Vajalik on koostada täpne elupaigatüüpide kaardikiht ning anda hinnagud nende väärtustele ja seisundile.

Elupaikade kaitse kaudu tagatakse ka geoloogiliste ja maastikuliste väärtuste (merele avatud pankrannad, kliburannad) kaitse.

3.2. Liigid

3.2.1. Kaitsealused soontaimed

Soohiilakas (*Liparis loeselii*) on soistel niitudel ja liigirikastel madalsoodel tavaline ning Osmussaart võib pidada selle liigi esindusalaks (Palo, 2004).

Ohuteguriks on veerežiimi muutused, karjatamise lakkamine või ülekarjatamine.

Kaitsemeetmeteks on mõistliku karjatamiskoormuse säilitamine, liigse tallamise vältimine ja loodusliku veerežiimi säilitamine.

Kaitse-eesmärgiks on asurkonna säilitamine ning liigile omaste elupaikade loodusliku iseloomu tagamine.

Emaputke (*Angelica palustris*) leiukoht asub Läänesadama rannaniidu üleujutatavas kohas, mis on elupaigaliselt väga sobiv (Palo, 2004).

Emaputke puhul on ohuteguriks rannaniidu kinnikasvamine. Kaitsemeetmeks on rannaniitude niitmine ja karjatamine.

Kaitse-eesmärgiks on asurkonna säilitamine ning liigile omaste elupaikade loodusliku iseloomu tagamine.

Taani merisalat (*Cochlearia danica*) kasvab paeneemiku kõrgeima osa (tuletorni lähistel) ülemistel, varisevatel nõlvadel suhteliselt elujõulise asurkonnana.

Ohuteguriteks on pinnase varisemine looduslikel põhjustel ja ilmselt ka tallamine. Kuna seisund on igati rahuldav, tuleks teavitada avalikkust haruldasest taimest, et vältida kasvukohas liigset tallamist.

Kaljukress (*Hornungia petraea*) on saarel levinud nii lõunasadama laagripaiga kui tuletorni ümbruses. Kuna taim on pisike ja raskesti märgatav ning õitseb suve esimesel poolel ning talub tallamist, ei vaja kohalik asurkond ja kasvukoht erilisi kaitsemeetmeid. Tema seisundit tuleks seirata 5-aastase intervalliga Lõunasadama laagripaigas ja Tuletorni ümbruses.

Veripunane koldrohi (*Anthyllis coccinea*) on saarele väga iseloomulik ja sage taim alvarite kamardunud klibul, harvemini soostunud niitudel, kadastikes. Ohuteguriks on kasvukohtade kinnikasvamine (kadastike tihenemine). Kaitsemeetmeteks on kadastike harvendamine ning karjatamine. Kaitse-eesmärgiks on avatud kasvukohtade säilitamine ning alvarite hooldus.

Karvane lipphernes (*Oxytropis pilosa*) pole saarel kuigi haruldane, leiukohti on teada üle kolme. Teda võib ohustada lammaste poolt ärasöömine, mida aga seni pole juhtunud. Kaitse-eesmärgiks on asurkonna säilitamine, kaitse meetmeks seire 5-aastase intervalliga kõigis kolmes kasvukohas, potentsiaalsete leiukohtade täiendav inventuur ning asurkonna ohtu sattumisel karvase lippherne kasvukohtade tarastamine.

Harilik muguljuur (*Herminium monorchis*) on soostunud niitude taim, mida peetakse saarel üsna levinuks. Ohuteguriks on niitude kinnikasvamine ja veerežiimi muutumine. Kaitsemeetmeks on soostunud niitude hooldamine, et vältida nende kinnikasvamist.

Kaitse-eesmärgiks on elujõulise asurkonna säilitamine.

Kärbesõis (*Ophrys insectifera*) on suhteliselt levinud niiskeis kasvukohtades, nagu soostunud niidud, madalsood, muude niitude niisked servaalad või lohud. Asurkonna säilitamine eeldab kasvukohtade hooldust koosluste kinnikasvamise vältimiseks. Ka liigne karjatamine võib asurkonda ohustada.

Soo-neiuvaip (*Epipactis palustris*) on saarel väga tavaline ja rohkearvuline sobivais kasvukohtades, milleks on madalsood, soostunud niidud ning niisked aruniidud. Asurkonna säilitamine eeldab elupaikade – kasvukohtade säilitamist looduslikul kujul. Kasvukohti võib ohustada varane niitmine ja ülekarjatamine.

Täpiline sõrmkäpp (*Dactylorhiza cruenta*) on saarel vähe levinud ehkki talle sobivaid kasvukohti soiste lubjarikaste niitude kujul on küllaldaselt, 2004. a. leitud vaid ühest kohast. Tema esinemist ja levikut peaks edaspidi täpsustama.

Teistest haruldasematest taimedest esinevad saarel suhteliselt tavalistena vööthuul-sõrmkäpp (*D. fuchsi*), harilik käöraamat (*Gymnadenia conopsea*), kahkjaspunase sõrmkäpa valge ja punaseõieline vorm (*D. incarnata*), tumepunane neuuvaip (*Epipactis atrorubens*), suurkäöpõll (*Listera ovata*), hall käpp (*Orchis militaris*), kahelehine (*Platanthera bifolia*) ja rohekas käokeel (*P. chlorantha*); aas-karukell (*Pulsatilla pratensis*).

Teised haruldused, nagu müürkevadik (viimati kirjeldatud 1998. a.), roomav öövilge ja roosa merikann on uuemal ajal leidmata. Konkreetseid andmeid pole ka madala unilooga kohta.

Mitmete kaitsealuste taimeliikide (näit. käpalised) puhul on ohuteguriks küllastajate teadmatusest tulenev tallamine ja korjamine. Oluliseks kaitsemeetmeks on küllastajate suunamine ja teavitamine ning järelevalve eelkõige saarel oleva saarevahi poolt.

Mitmete kaitsealuste liikide puhul on teave nende leiukohtade ning seisundi kohta täpsustamist vajav. Vajalik on liikide leiukohtade kaardistamine ja seisundi hindamine ning Keskkonnaregistrisse kandmine.

3.2.2. Linnud

Roo-loorkulli (*Circus aeruginosus*) kaitse-eesmärk on arvukuse säilitamine. Ohuteguriks on järvi ümbritsevate roostike pindala vähenemine ja saakloomade nappus ning häiriv inimõju. Praegustes tingimustes ohutegurid ei toimi. Vajalikud kaitsemeetmed eeldavad praeguse olukorra säilitamist.

Tedre (*Tetrix tetrix*) kaitse-eesmärk on arvukuse säilitamine. Teder elutseb saarel ilmselt ajast, mil saarel ei elanud rebast. Praegune pesitsemisedukus kannatab kindlasti rebase läbi. Põhiliseks ohuteguriks ongi rebase röövlus. Tedre põhiliseks elupaigaks saarel on Läänesadama lähised soised niidud, lehtvõsad ja kadastikud. Vajalikud kaitsemeetmed eeldavadki rebase tõrjet, elupaikade säilitamist. Kadastike hõrendamine tedre elupaiganõudlust ei riku.

Sookure (*Grus grus*) kaitse-eesmärk on arvukuse säilitamine, sest ilmselt on praegune arvukus vastavuses elupaikade mahutavusega. Võimalikuks ohuteguriks on pesade ning lennudevõimetute poegade hävitamine rebaste poolt. Vajalikuks kaitsemeetmeks on rebase küttimine ja asurkonna likvideerimine saarelt. Võimalikuks ohuteguriks võib olla ka lindude häirimine pesitsusajal. Kaitsemeetmeks on küllastajate teavitamine.

Jõgi- (*Sterna hirundo*) ja randtiiru (*Sterna paradisaea*) kaitse-eesmärgiks on nende arvukuse säilitamine. Ohutegureiks on veetaseme kõikumine, pesitsemise häirimine ning röövlus. Vajalikud kaitsemeetmed on:

- liikumiskeelust kinnipidamise tagamine Boani neemel lindude pesitsusajal (1. aprillist 30. juunini), liikumiskiirangu ala (Tiiru sihtkaitsevöönd) selge ja arusaadav tähistamine;
- rebase tõrjumine saarelt;

- järelevalve.

Rukkiräägu (*Crex crex*) populatsiooni kaitse-eesmärk on aeglustada või peatada arvukuse langus.

Osmussaare tingimustes on kõige olulisem heinateo alustamine pärast 1. augustit, mis ongi siin tavaks ning niitmine keskelt lahku või ühest otsast teise. Suurimaks ohuks on intensiivne rohumaaviljelus, varajane ja korduv niitmine, sööti jäetud alade põõsastumine.

Vajalikud kaitsemeetmed:

- loomakasvatusel põhinev ekstensiivne põllumajandus koos heinamaade säilimisega;
- niitmine soovitatavalt mitte enne 1. augustit;
- looduslike koosluste säilitamine, niitude hooldus;
- kasutada niitmismeetoditena keskelt lahku või servast-serva niitmist, niita võimalusel osa rohumaadest üle aasta;
- vältida väetisi ja pestitsiidide rohumaadel;
- kaitse tulemuslikkuse seire.

Niidurüdi (*Calidris alpina* ssp. *schinzii*) ja tutkas (*Philomachus pygnaeus*) on saarel esinenud juhupesitsejana. Niidurüdi on peamiselt rannakarjamaade liik, tutkas vajab pigem niiskeid niidetavaid alasid. Kaitse-eesmärgiks on neile sobivate elupaikade säilitamine. See eeldab hooldatud rannaniidu kujundamist Läänesadama lähistel ning rannikulõugaste kaldavööndis. Viimati nimetatud paigas on niitmine praeguse niiske kõrgroostu tõttu problemaatiline ning otstarbekam on hooldada ala karjatamise teel.

Tõmmuvaera (*Melanitta fusca*) kaitse-eesmärk on vähendada arvukuse langustrendi riski. Tõmmuvaera pesitsemise asumine ja pesitsemise edukus oleneb suuresti rebase esinemisest saarel. Praeguse seisuga (2008. a.) õnnestub pesitsemine vaid üksikutel paaridel. Põhiliseks ohuteguriks ongi rebase röövlus ning rebane tuleks saarelt elimineerida. Olemasolev saare vegetatsioon kadastike ja magesõstra põõsastike kujul sobib tõmmuvaera pesitsusaegseks elupaigaks.

Vajalikud kaitsemeetmed on rebase tõrje ja maastikutingimuste säilitamine põõsastike näol eelkõige rannikuvööndis.

Punaselg-õgija (*Lanius collurio*) kaitse-eesmärk saarel on vähendada arvukuse langustrendi riski. Osmussaare tingimustes võib seda põhjustada poolavatud maastiku kinnikasvamine ehk liigtihedate kadastike teke. Oluline on selle liigi puhul kõrgemate rohustu laikude säilitamine. Heina niitmise korral tuleb kasuks, kui säilitada põõsastike servas mõne meetri laiune rohumaariba, sest erineva kõrgusega rohustu pakub talle enam toitumisvõimalusi.

Vajalikud meetmed tema elupaikade kaitseks on:

- loomakasvatusel põhinev ekstensiivne põllumajandus;
- niitude hooldus, jättes hajusalt kasvama põõsaid, veiste karjatamine;
- hea põllumajandustava kohaselt jätta veekogude äärde ja lagealadele loodusliku kooslusega alasid;
- seire kaitse tulemuslikkuse hindamiseks.

Vööt-põõsalinnu (*Sylvia nisoria*) kaitse-eesmärk on arvukuse säilitamine. Ohuteguriks on siinsete kadastike kujundamine niitudeks ning maastiku radikaalne muutmine. Olles elupaiga

nõudluselt lähedane punaselg-õgijale, piisab kui säilitame elupaiga looduslikkuse, ei kultuurista liigselt lookadastikke ega soodusta saare metsa kasvamist.

3.2.3. Imetajad

EL Loodusdirektiivi II lisa liikidest esinevad Osmussaarel suurkõrv ja põhja-nahkhiir. Neid mõlemaid on leitud talvitumas Tuletornilinnaku puukuuris (T.Randla; K.Koppel, suul. andmed).

Kaitse-eesmärgiks ning ühtlasi esinemise eelduseks on käsitiivaliste talvitus- või peatuskohtadeks olevate ehitiste ja rajatiste säilimine (mõeldud nii hooneid kui maaaluseid rajatisi). Vajalik on potentsiaalsete talvitumiskohtade täiendav inventuur.

Kaitsealuseid ja ohustatud liike kaitstakse nende elupaikade säilitamine kaudu.

3.3. Kaitseväärtuste koondtabel

Väärtus	Kaitse eesmärk	Peamised ohutegurid	Meetmed	Oodatud tulemused
Kaitsealused looduse üksikobjektid - rändrahnud	Kaitsealuste looduse üksikobjektide säilimine ja eksponeerimine		Rahnude tähistamine, teavitamine	Säilinud ja tähistatud looduse üksikobjektid - rändrahnud
Rannikulõukad Kalgiveelised mändvetikajärved	Elupaiga loodusliku seisundi säilitamine senises ulatuses	Vee reostumine	Reostuse ennetamine (kohalike elanike ja külastajate teavitamine veekaitse normatiividest, järelvalve)	Elupaiga bioloogiline mitmekesisuse säilimine
Esmased rannavallid; Püsitaimestikuga kivirannad	Elupaiga loodusliku seisundi säilitamine senises ulatuses	Kaitse-eeskirja eirates rannavallidel sõitmine; killustiku varumine	Järelevalve ja koostöö kohalike elanike ja teiste huvigruppidega (rajatiste ehitamine ja hooldamine)	Säilimine looduslikus seisundis
Merele avatud pankrannad ja lubjakivipaljandid	Elupaiga loodusliku seisundi säilitamine senises ulatuses	Kivististe kogumine; merereostus	Avalikkuse teavitamine; järelvalve	Säilimine looduslikus seisundis
Rannaniidud	Läänesadama rannaniidu säilimine liigirikka poolloodusliku kooslusena senises ulatuses	Kinnikasvamine	Piisava karjatamiskoormuse tagamine, vajadusel üleniitmine	Liigirikka rannaniidu säilimine

Lood ja kuivad niidud lubjarikkal pinnasel ning liigirikkad niidud lubjavaesel pinnasel	Looniitude taimekoosluste säilimine senises ulatuses	Kinnikasvamine	Piisav karjatamiskoormus (0,3-0,5 lü), vajadusel kadakate ning lehtpuuvõsa väljaraiumine	Liigirikka taimestikuga looniidud, kus kadakas katab vähem kui kolmandiku pinnast.
Kadastikud	Kadastike säilimine liigirikaste poollooduslike kooslustena, kus kadaka täius on kuni 0,5	Liigne kinnikasvamine; sellest tingitud taimestiku vaesumine	Piisav karjatamiskoormus, vajadusel kadastiku hõrendamine ning lehtpuuvõsa ning mändide väljaraiumine	Kadastike säilimine täies kuni 0,5.
Liigirikkad madalsood ja sinihelmika-kooslused	Elupaiga säilitamine looduslikus seisundis senises ulatuses	Kinnikasvamine, veerežiimi muutused.	Negatiivse mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine	Liigirikkuse säilimine
Vanad laialehised metsad	Elupaiga säilitamine looduslikus seisundis	Saarepuid kahjustav seenhaigus, puude raie, lamapuidu eemaldamine	Koostöö kohalike elanikega, nende teavitamine kaitse-eesmärkidest	Vanade laialehiste metsade säilimine
Kaitsealused ja ohustatud taimeliigid	Liikide ja nende elupaikade soodsa seisundi säilimine	Tallamine, korjamine, vähene teave seisundist	Seire; järelevalve, avalikkuse teavitamine; liikide levikualade täpsustamine ja kandmine keskkonnaregistrisse; elupaikade taastamine ja hooldus	Kaitsealuste liikide ja nende elupaikade soodsa seisundi säilimine
Soohiilakas	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine või ülekarjatamine, veerežiimi muutused	Karjatamiskoormuse reguleerimine, loodusliku veerežiimi säilitamine	Populatsioon säilib
Emaputk	Elujõulise populatsiooni säilimine	Rannaniidu roostumine	Piisava karjatamiskoormuse tagamine, vajadusel üleniitmine	Populatsioon säilib
Taani merisalat	Elujõulise populatsiooni säilimine	Looduslikud tegurid	Seire	Populatsioon säilib

Kaljukress	Elujõulise populatsiooni säilimine	Looduslikud tegurid	Seire	Populatsioon säilib
Veripunane koldrohi	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine	Mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine, kadakate raie	Populatsioon säilib
Karvane lipphernes	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine või liigne karjatamine	Seire, mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine	Populatsioon säilib
Harilik muguljuur	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine või liigne karjatamine	Seire, mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine	Populatsioon säilib
Kärbesõis	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine või liigne karjatamine	Seire, mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine	Populatsioon säilib
Soo-neiuvaip	Elujõulise populatsiooni säilimine	Koosluste kinnikasvamine, varane niitmine	Seire, mõju ilmnemisel karjatamiskoormuse reguleerimine	Populatsioon säilib
Roo-loorkull	Säilimine regulaarse haudelinnuna saarel	Roostike kadumine või ulatuslik pindala vähenemine rannikulõugaste ümber	Püsiroostike säilitamine rannikulõugaste ümber;	Iga-aastane pesitsemine saarel
Teder	Säilimine regulaarse haudelinnuna saarel	Pesarüüste	Rebase tõrje; elupaikade säilimine; seire	Väikesearvulise asurkonna säilimine saarel
Sookurg	Säilimine regulaarse haudelinnuna saarel	Pesarüüste ja pesitsusaegne häirimine	Rebase küttimine ja asurkonna likvideerimine saarelt; teavitamine ja järelevalve	Püsiv väikesearvuline asurkond (2-3 haudepaari)
Jõgitiir ja randtiir	Stabiilse asurkonna säilitamine	Pesitsusaegne häirimine; Röövlus	Liikumispiirangu kehtestamine Boani neemel Tiiru sihtkaitsevööndis; vööndi piiri tähistamine ja järelevalve; rebase tõrjumine saarelt	Haudepaaride arv on stabiilne või kasvav

Rukkirääk	Püsiva asurkonna säilimine saarel	Kinnikasvamine	Niitude karjatamine; seire	Tugeva asurkonna (10-20 paari) säilimine saarel
Niidurüdi ja tutkas	Väikeseaarvulise asurkonna (1-2 paari) taastumine saarel	Niitude kinnikasvamine	Niitude hoidmine osaliselt madalmurusena (niidurüdi) või niidetuna (tutkas); seire	Taaspesitsemine saarel
Tõmmuvaeras	Püsiva asurkonna säilimine saarel	Pesade rüüstamine	Rebase tõrje; seire	Püsiva arvukusega asurkonna säilimine
Punaselg-õgija	Püsiva asurkonna säilimine saarel	Saare liigne kadastumine, looduslike sobivate elupaikade nappus (kõrgrohustu laigud)	Kadakate raie, maastikuhooldus, seire	Langustrendi peatamine
Vööt-põõsalind	Püsiva asurkonna säilimine saarel	Looduslike elupaikade säilitamine	Maastikuhooldus, seire	Püsiva asurkonna säilimine

IV Põhiväärtuste säilimisele, taastamisele ja tutvustamisele suunatud tegevuste planeerimine

4.1. Tegevuskava visioon aastaks 2010 – 2020

Saare kooslused ja põhilised loodusväärtused on inventeeritud, Loodusdirektiivi elupaigatüüpide seisund on hea, nt poollooduslikud kooslused on hästi hooldatud, kaitstavate liikide populatsioonide seisund on soodne (levik ja arvukus on stabiilne või suurenenud võrreldes käesoleva hetkega), kaitseala kaitseväärtused, sh kultuuripärand on hästi eksponeeritud ja külastus on reguleeritud selliselt, et kaitstavaid loodusobjekte ei kahjustata. Konkreetsed eesmärgid:

- 1.1. Saare bioloogilise ja maastikulise mitmekesisuse uuringud on piisavad loodusobjektide soodsa seisundi tagamiseks.
- 1.2. Pärandkoosluste taastamine ja hooldus ning looduslikus seisundis alade kaitse on jätkusuutlik ja harmooniline.
- 1.3. Pärandkultuuri objektid, sh militaarajaloolised objektid, matkarajad ja puhkekohad on tähistatud, hooldatud ning ohtlikud ja väheväärtuslikud militaarobjektid likvideeritud.
- 1.4. Maaomandi suhted on lõplikult vormistatud, kaasa arvatud rendi ja haldussuhted maa kasutajatega ning endiste elanike järeltulijatega poollooduslike koosluste jätkusuutliku hooldamise tagamiseks ning külastuse efektiivsemaks korraldamiseks.
- 1.5. Teave saarest, selle kaitseväärtustest ja külastusobjektidest koos muu aktuaalse infoga kajastub toimivas teabekeskuses, Lõunasadamas ning regulaarselt uueneval kodulehel.

Käesolev tegevuskava sisaldab konkreetseid juhiseid kõigi ettenähtud tegevuste detailseks korraldamiseks. Soovitav on, et kõik Osmussaarel tegutsevad huvigrupid, kohaliku omavalitsuse, riigi ja eraõiguslikud institutsioonid koostöö paremaks laabumiseks regulaarselt kord aastas; koostööd koordineerib Keskkonnaamet.

4.2. Tegevuskava aastaks 2010 – 2014

Kaitsekorralduslikud tegevused on jagatud kolme prioriteetsusklassi vastavalt tegevuse olulisusele.

Esimene prioriteet (I) – hädavajalik tegevus; tegevus, mis on suunatud väärtuste säilitamisele ning toimiva ohuteguri kõrvaldamisele

Teine prioriteet (II) – vajalik tegevus; tegevus, mis on suunatud väärtuste taastamisele, eksponeerimisele ning potentsiaalsete ohutegurite kõrvaldamisele

Kolmas prioriteet (III) – soovituslik tegevus; tegevus, mis aitab kaudselt kaasa väärtuste säilimisele ja taastamisele ning ohutegurite kõrvaldamisele

Jrk	Tegevuse nimetus	Tegevuse tüüp	Elluvijja	Prioriteet	2010	2011	2012	2013	2014	Tegevuse maksumus kokku
1	Kaitstavate haudelinnuliikide inventuur (Läänemaa Linnuklubi)	Inventuur	KA	I				20000		20000
2	Natura elupaigatüüpide levikukaardi koostamine ning väärtus- ja seisundihinnagute täpsustamine (A. Palo)	Inventuur	KA	I	10000					10000
3	Kaitsealuste sammalde, samblike ja seente inventuur	Inventuur	KA	III		25000	25000			50000
4	Kaitsealuste selgrootute (v.a. liblikad) inventuur	Inventuur	KA	III				15000	15000	30000
5	Randa uhitud veelindude loendus (RULL)	Riiklik seire	KA	I						
6	Mereranniku seire (EGK)	Riiklik seire	KA	I						
7	Ohustatud soontaimede seire	Riiklik seire	KA	I						

8	Seire: haned, luigid, sookurg	Riiklik seire	KA	I							
9	Kõrge kaitseväärtusega haudelindude leviku ja arvukuse hinnang hooldatavatel aladel (Läänemaa Linnuklubi)	Tulemusseire	KA	I					15000		15000
10	Kaitsealuste soontaimede populatsioonide seisundi analüüs (LUS)	Tulemusseire	KA	I					15000		15000
11	GIS-põhine maastike võrdlev analüüs (A. Palo)	Uuring	KA	II				50000			50000
12	Osmussaare kultuurimiljöo inventeerimise ja dokumenteerimise I etapp	Uuring	Huvilised	II			70000				
13	Tegevuskava (2010-2014) täitmise analüüs	Uuring	KA	I							
14	Rebase tõrjumine saarelt (Riguldi jahiselts)	Muu liigi elutingimuste parandamistöö		I		30000	30000	30000	30000	30000	150000
15	Poollooduslike koosluste taastamis- ja hooldustööd (vähemalt 310 ha a.) (OÜ Kaskater)	Koosluse hooldustöö	Huvilised	I		899000	899000	899000	899000	899000	4495000
16	Karjateedade rajamine (6130 m) (OÜ Kaskater)	Muu koosluse seisundit parandav töö	Huvilised	I			91900				91900
17	Ajutise varjualuse rajamine lammastele (OÜ Kaskater)	Muu koosluse seisundit parandav töö	Huvilised	I		400000					400000
18	Loomade transport saarele (OÜ Kaskater)	Muu koosluse seisundit parandav töö	Huvilised	III		60000	60000	60000	60000	60000	300000

19	Lehtpuude ja männi väljaraie kadastikest. Noorte lehtpuupuistute ja kadastike harvendamine	Muu koosluse seisundit parandav töö	RMK	I				30000		30000	60000
20	Matkaradade ja laagripaikade hooldus	Radade ja puhkekohtade hooldamine	RMK	I	25000	25000	25000	25000	25000	25000	125000
21	Kuivkäimlate ehitus Kaksikute, Lilhamne ja Minsla laagrikoha juurde (3)	Radade ja puhkekohtade rajamine/likvideerimine	RMK	II	25000	25000	25000				75000
22	Uue Osmussaare voldik-kaardi jt saart tutvustavate trükiste koostamine	Trükiste väljaandmine	RMK	I		100000					100000
23	Osmussaare külastamist puudutava info avaldamine ja regulaarne uuendamine Keskkonnaameti, RMK kodulehel ja Noarootsi valla kodulehel	Muu	RMK	I							
24	Infotahvlite ja kaitseala tähistest koostamine, paigaldamine	Infotahvlite rajamine/likvideerimine	RMK	I	30000	30000					60000
25	Infotahvlite ja kaitseala tähistest hooldamine	Infotahvlite hooldamine	RMK	I			10000	10000	10000		30000
26	Traktori soetamine pool-looduslike koosluste hooldamiseks (OÜ Kaskater)	Tehnika/Loomade soetamine	Huvilised	I	1000000						1000000
27	Osmussaare teabekeskuse tööerakendamine	Muu	RMK	I	600000						600000
28	Osmussaare infopunkti tööshoidmine	Muu	KOV	II							

29	Amortiseerunud raudbetoonorni likvideerimine ning ümbruse korrastamine (Kaitseministeerium)	Muu	Huvilised	I	30000	30000				60000
30	Militaarse jääkreostuse jätkuv likvideerimine	Muu	RMK	I	10000	10000	10000	10000	10000	50000
31	Kabelivaremete korrastamine ja hooldamine (Odensholms byalag)	Muu	Huvilised	I						
32	Marks'i rehi renoveerimine (2010-2011)	Muu	KOV	II						
33	Hooldustalgud (SA Osmussaare Fond)	Muu	RMK	II	10000	10000	10000	10000	10000	50000
34	Regulaarsed reidid (KKI)	Muu		I						

4.2.1. Teadustöö ja seire

4.2.1.1. Uuringute teostamine

Osmussaare maastikukaitsealal tellitavatest uuringutest on kõige prioriteetsem Loodusdirektiivi elupaigatüüpide levikut ja seisundit täpsustav inventuur. 10 aastaga on oluliselt suurenenud kadastike pindala looniitude arvelt. Täpsustamist vajab ka info madalsoode leviku kohta saarel, mis on arvatavasti laialdasem, kui praeguse elupaigatüüpide kaardi põhjal märgitud. Elupaigatüüpide levikut ja seisundit täpsustav inventuur on praegu tegemisel.

2014. a. on plaanis kaitsealuste liikide populatsioonide uuring (leiukohtade kaardistamine ja seisundi hindamine). Riikliku seire raames seiratavate liikide I seirekord oli 2004. a., II kord 2009. a.

2013. aastaks on vajalik läbi viia haudelinnustiku absoluutloendus, mis on aluseks Eesti haudelindude uute arvukushinnagute koostamisel. Selle käigus kogutakse välitööandmed kaitsekorralduslikult oluliste linnuliikide arvukuse muutuste jälgimiseks, mida kasutatakse paralleelselt ka kaitsekorralduse tulemuslikkuse hindamisel.

Kaitsekorraldusperioodil vajavad kaardistamist nii Osmussaare varasema ajaloo kui ka militaarajaloo objektid. Uurimistö esimene etapp on saare mälestiste ja kultuurimiljöo põhjalik inventeerimine (GPS abil kaardistamine) ning dokumenteerimine. Vanim suurem mõõtkavaline kaart pärineb 1912. aastast ja see asub Eesti Ajalooarhiivis Tartus. Vanema kultuurimaastikuga seoses pakuvad erilist huvi küla ja talukruntide asukohad erinevatel ajamomentidel, samuti jäljed aedadest, piiretest, põllumaadest ning heina- ja karjamaadest (pool-looduslikud kooslused). Varem väga levinud ja rohked maakividest müürid purustati Nõukogude okupatsiooni ajal killustikuks, kuid nende ulatus ja vanus tuleb välja selgitada.

Pärimuse järgi asus varasem küla saare kirdeserval, Galsvebackanil, mis on praegusest külaasemest kõrgem koht. Küla varasemas oletatavas kohas tuleb läbi viia arheoloogilised uurimised. Esialgu tuleks koht lokaliseerida näiteks georadari abil ja hiljem teostada arheoloogilised kaevamised mahus, mis ei ohusta direktiivi elupaigatüüpide või liikide soodsat seisundit. Sarnaselt tuleb läbi uurida, dokumenteerida ja dateerida ka hilisema küla koht, Jeesuse kabeli ümbrus ja varasemad sadamakohad Lihlhamne ja Inhamne, kus võivad peituda muinasjäänused, nagu mujalgi Läänemere piirkonnas.

Osmussaare kultuurimiljöo uurimised peavad tingimata hõlmama ka neid ajavahemikke, mil osmussaarlasid saarel ei olnud. Need on mõlemad nõukogude okupatsioonid ja nende vahel olnud saksa okupatsioon, samuti kalatööstuse arendamine 1907-39. Selleks, et tulevikus oleks kogu saare areng mõistetav, on tarvis ka erinevad nõukogude ajast pärit kindlustused ja kasarmuhooned ning kalatööstuse rajatised inventeerida ja dokumenteerida. Seda on tõenäoliselt võimalik teostada samade meetoditega nagu varasema kultuuripärandi puhul.

4.2.1.2. Riiklik seire

Osmussaarel läbiviidavast seirest on kõige olulisem ja pikajalisem randa uhtud veelindude loendus (RULL). Seoses aktiivse naftasaaduste transpordiga Osmussaare lähistel avameres on oluline iga-aastane RULL-i läbiviimine saarel, tulemuste regulaarne kokkuvõtmine ja avaldamine.

Seiretulemuste interpreteerimist raskendab rebase esinemine saarel, mistõttu randa uhtud hukkunud lindude jäänused kantakse kiiresti laiali.

4.2.1.3. Tulemusseire

Tulemusseire läbiviimisel on kõige olulisem hinnata pool-looduslike kooslustega seotud kaitsealuste soontaimede ning haudelindude leviku ja seisundi muutusi. Haudelinnustiku osas kogutakse vastav materjal kaitstavate liikide arvukuse absoluutloenduste käigus. 2003. aastast on olemas Silma looduskaitseala administratsiooni projekti „Osmussaare kaitsekorralduskava koostamine“ raames kogutud võrdlusmaterjal võimalike muutuste analüüsiks. Soontaimede levikumuutuste kirjeldamisel saab aluseks võtta Anneli Palo 2004. aastal läbi viidud inventuuri.

Maastikega toimivate muutuste kaardistamiseks on otstarbekas läbi viia juba eelmises kaitsekorralduskavas (2004-2008) planeeritud, kuid siiani läbi viimata GIS-põhine maastike võrdlev analüüs. Satelliitfotode analüüsil on võimalik hinnata pool-looduslike koosluste taastamise edukust.

4.2.2. Maastike ja pool-looduslike koosluste hooldamis- ja taastamistööd

4.2.2.1. Taastamis- ja hooldustööde teostamine

2009. aasta seisuga majandatakse Osmussaarel ca 300 ha (sellest 174 hektarit oli 2009. a. PRIA toetusalune maa) niidualasid. 2009. aasta juulis oli saarel u. 700 lammast ja 12 veist. Kuivemate ja õrnema kamaraga niitude (sh looniitude) hooldamiseks on vajalik tagada karjatamiskoormus 0,2-0,5 lü/ha, rannaniitudel kuni 1 lü/ha.

Osmussaare pool-looduslikest kooslustest tuleb esmatähtsateks pidada loodude ehk alvarite (6280), liigirikaste niitude lubjavaesel mullal (6270) ja kuivade niitude lubjarikkal mullal (6210) säilitamist. 1998. aastal Pärandkoosluste Kaitse Ühingu poolt läbi viidud inventeerimise ajal leiti saarel looniite 188 ha, kuivi niite lubjarikkal mullal 18 ha, kuivi niite lubjavaesel mullal 56 ha.

Pool-looduslike koosluste hooldamisel tuleb esmatähtsaks (prioriteetsus I) pidada 2003.-2006. aastal LIFE-Nature projekti raames taastatud niite (104 ha) ning teisi alasid, kus loodushoiutoetusi on makstud alates 2002. aastast.

Vajalik on tagada niitude hooldus vähemalt 310 ha, aladel, kus on määratletud pool-looduslikud kooslused, mis kajastuvad ka Keskkonnaregistris. 2010. a. on elupaikade sh pool-looduslike koosluste andmekiht täpsustamisel ning vastavalt sellele täpsustatakse ka hooldatavate alade piire. Vajalik on täiendava karjaaia rajamine ligi 6130 m, et vältida karjatatavate loomade sattumist enne niitmist heinamaana kasutusel olevatele niidualadele. Ülikuivadel aastatel tuleb lootaladel karjatamist piirata ning paluda külastajatel liikuda ainult teedel (paigaldada informeerivad teabetahvlid).

Pool-looduslikest kooslustest on saarel levinud kadastikud (5130). Lihlhamne ja Osmussaare kabeli lähistel asuvad kadastikud on otstarbekas jätta looduslikule arengule. Tagasihoidlik karjatamiskoormus ei võimalda neid kujundada looniitudeks. Saare kaguosas asuvaid kadastikke on otstarbekas karjatada ning harvendada võimaluste piires täiuseni 0,3-0,5.

Kadastikke on otstarbekas hooldada ka kirde- ja keskosas aladel, mis jäävad endise LIFE-Nature projektiala piiresse. Nendel aladel tuleb tagada karjatamine koormusega 0,5 lü/ha ning kadastike täius hoitakse raiumise teel 0,3-0,5.

Liigirikad madalsood (7230) ja soostuvad niidud säilitatakse, mis vajadusel võib tähendada niitmise või karjatamise rakendamist võimaliku kinnikasvamise vältimiseks. Käpaliste kaitset arvestades ei tohi niitmise algus olla varasem kui 1. august. Madalsoo servaalasid on vajalik angervaksa leviku laienemise vältimiseks aeg-ajalt niita.

Loomapidamise tingimuste parandamiseks on vajalik ajutise varjualuse ehitamine puurkaevu lähedusse. Seoses saareliste tingimustega võib vajada toetamist loomade iga-aastane transport mandri ja saare vahel. See võimaldab vegetatsiooniperioodil suurendada saarel olevate loomade arvu ning karjatamiskoormust.

Kaart 3. Esmase prioriteetsusega pool-looduslike koosluste (punase viirutusega) paiknemine Osmussaarel.

4.2.3. Metsanduslikud tööd

Osmussaarel on viimase poolsajandiga endiste puisniitude alale kasvanud lehtmets (peamiselt saarikud). Saare põhja- ja keskosas on 3 metsatukka, mida senistes inventuurides on käsitletud vana laialehise loodusemetsana (9020). Nende puistute kogupindala on ca 10 ha. Vastavalt kaitse-eesmärgile jäetakse need alad looduslikule arengule. Kõik vanad puud, õõnsustega puud, jalalseisvad surnud puud ja lamapuit tuleb säilitada. Vanemaid kuivanud puud ja oksid ei eemaldata (v.a. teedele langenud puud), kuna see on oluline liigilise mitmekesisuse säilimise seisukohalt. Vajadusel eemaldatakse vaid kuivanud saarevõsa ja kadakad.

Vältida tuleb noore lehtpuupuistu laienemist soiste niitude ja järvede ääres. Selleks tuleb nendest elupaikadest raiuda välja haaba, remmelgat ja pajuvõsa. Männitukkadest väärib säilitamist ainult saare kaguosas asuv männisalü, kuna tegemist on väljakujunenud kooslusega. Kadastikest tuleb mänd välja raiuda.

Võsastunud metsatukkasid võib harvendada lehisvihtade valmistamiseks loomadele. Puisniitude taastamisel on oluline nende järjepidev käsitsi niitmine.

Metsandulikke töid vajavate alade piirid täpsustatakse elupaikade kaardikihi täpsustamisega 2010. a. Metsandulikke töid saarel korraldab Riigimetsa Majandamise Keskus.

Kaart 4. Vanade looduspõhised (9020) määratud puistute paiknemine Osmussaarel.

4.2.4. Loodusõppe- ja puhkemajanduslikud tööd

4.2.4.1. Radade ja laagrikohtade hooldamine

Osmussaarel on 2010. aasta jaanuarikuu seisuga 6 ettevalmistatud laagriplatsi. Laagriplatsid asuvad Lõunasadama piirkonnas (4 tk), Lihlhamne lõunaosas ning Kaksikute juures. Olemasolev lõkke- ja telkimiskohtade arv ja paigutus on praegust külastuskoormust (viimasel kahel aastal 1500 - 2000 inimest aastas) arvestades piisav.

Kõigis laagrikohtades on lõkketegemise koht. Kuna saarel napib metsa, siis küttepudega varustamine on ebaratsionaalne. Soovitav on külastajatel küttepuid kaasa võtta või kasutada prüimuseid. Vajalik on laagriplatside iganädalane ülevaatus (maist oktoobrini), jäätmete koristamine laagriplatsidel ja saart läbivate teede ääres ning vähemalt 4 olemasoleva kuivkäimla korrashoid saarel. Saare keskosas (nt Kaksikute puhkekoha juurde) on vajalik edaspidi ehitada kuivkäimla. Prügikonteinereid saarel külastajate jaoks pole – prügi on palutud endaga mandrile kaasa võtta, kuna prügiveo korraldamine saarelt on liiga kulukas.

Saare külastajate teavitamiseks on koostatud nn kodukord, mida tuleb täiendada. Saarel olevate laagrikohtade kaardiga kodukorda saab külastajate seas levitada ülevaedajate kaudu, muuta kättesaadavaks internetis ning RMK poolt arendatavas Osmussaare teabekeskuses ja valla poolt loodud Osmussaare teabepunktis.

Joogivett saab Lõunasadamas ja saare põhjaosas olevast salvkaevust. Saare keskosas asuv puurkaev on lukus, vee saamiseks tuleb pöörduda kohalike elanike poole.

Kaart 5. Osmussaare laagrikohad.

4.2.4.2. Osmussaare teabekeskuse väljaarendamine

2009. a. suvel rajati Noarootsi valla poolt Lõunasadamasse infopunkti hoone, kus külastajad saavad saart tutvustavaid trükiseid ja halva ilma korral varju leida.

Osmussaare maastikukaitseala tutvustamise ning loodushariduse seisukohalt on keske tähtsusega Osmussaare teabekeskusesse püsiekspositsiooni rajamine ning efektiivse skeemi leidmine keskuse toimimiseks.

Kommunikatsioonidest on oluline tagada internetiühendus teabekeskuse hoones.

Osmussaart tutvustava ekspositsiooni haldamine suvekuudel eeldab tõenäoliselt saarevahi või teise ajutise lepinguga tööl oleva inimese olemasolu saarel.

Ekspositsiooni tarbeks on otstarbekas sisustada kaks ruumi Osmussaare teabekeskuse hoones. Üks ekspositsiooniruumidest kajastaks saare ajalugu (rannarootsi asustus, militaarjalugu) ning teine väljapanek saare geoloogiat ja elusloodust. Teabekeskuse ülejäänud kahes toas on vajalik luua tingimused välitöötajate ööbimiseks. Teabekeskuse arendust korraldab RMK.

4.2.4.3. Koristustööd

Militaarse reostuse ja ohtlike jäätmete jätkuv likvideerimine saarelt on planeeritud perioodile 2010. Osmussaarel leidub endiselt militaarse päritoluga vanarauda ja ohtlikke jäätmeid Läänesadama ümbruses ja saare põhja- ning lõunaosas.

Mere poolt kantud ja külastajate poolt maha jäetud olmejäätmete likvideerimiseks on otstarbekas iga-aastaselt korraldada külastushooaja eel ja järel hooldustalgud. Regulaarsete koristustöödega tegeleb ka Lääne maavanema poolt tööle võetud saarevaht.

4.2.5. Tähistamine

4.2.5.1. Infotahvlite ja kaitseala tähiste koostamine, paigaldamine ja hooldamine

Saarel olevad infotahvlid vajavad täielikult uuendamist 2010.-2012. aastal. Saare külastamisel liiguvad matkajad piki saart läbivaid kruusateid (marsruut 10-11 km). Saart läbivale marsruudile on vajalik paigaldada 8-10 selgitavat infotahvlit, mis tutvustavad klibuvalle, pankrannikut, taimestikku, linnustikku ning olulisemaid militaarobjekte.

Uute infotahvlite paigaldamisel tuleb need piirata väikese aiaga, mis välistab infotahvlite ümberlükkamise kariloomade poolt. Külastajale suunatud teabetahvlid on otstarbekas paigutada Lõunasadamasse, saare keskossa teederistile ning Osmussaare kabeli, kauglaskekahurite aluste ja põhjaossa Osmussaare teabekeskuse hoone juurde.

Kaart 6. Infotahvlite paigaldamise ning kaitseala tähistamise vajadus.

Olemasolev viidastus on vaatamisväärsustest informeerimiseks piisav. Osmussaart läbivate teede ääres paiknev suunav viidastus vajab uuendamist 2010. aastal.

Tähistamist vajab Tiiru sihtkaitsevöönd saare lõunatipus, kus kehtib ajaline liikumispiirang pesitsevate lindude kaitseks. Enamus saare puhkekohtadest paikneb liikumispiiranguga ala lähedal, mistõttu on külastajate teavitamine liikumiskeelust äärmiselt vajalik.

Saare põhjaossa Tuletornilinnaku juurde on vajalik panna teabetahvel, mis keelab kivististe kogumise pankranniku alalt.

Saart ja ümbritsevat mereala tutvustava teabetahvli paigaldamine Dirhami sadamasse on planeeritud Nõva-Osmussaare hoiuala kaitsekorralduskavaga.

4.2.6. Valitsemine ja järelevalve

Tulemusliku järelevalve tagamiseks on vajalik koostöö saarevahi ja Keskkonnainspeksiooni vahel, et tagada nende kiire informeerimine keskkonnalastest õigusrikkumistest. Tulenevalt saare eraldatusest ei suuda üksikud kontrollreidid tagada piisavat järelevalvet. Põhilisteks keskkonnarikkumisteks on teadaolevalt transpordivahenditega liiklemine väljaspool teid, lõkketegemine väljaspool selleks ettenähtud kohti või kohaliku omavalitsuse poolt kehtestatud tuletegemise keelu ajal.

Plaanilisi kontrollreide saarele on vajalik külastushooajal (maist septembrini) korraldada minimaalselt kaks korda kuus.

4.2.7. Muud tegevused

Pärandkultuuri säilitamise seisukohalt on kõige olulisem Osmussaare Jeesuse kabeli (ehit. 1766) varemete konserveerimine. Vaatamata sellele, et kabelist on järel vaid torni müür ja pikihoone ning kooriruumi umbes poole meetri kõrgune müürikontuur, on varel väga suur kultuurilooline väärtus. Kabelivare koos surnuaiaga on üks vähestest allesjäänud objektidest, mis seostub varasema asustusajalooga. Saarelt lahkuma sunnitud peredele ja nende järeltulijaile on kabelil ja surnuaial hindamatu identiteediväärtus.

Korrashoidmist väärivad ka saare Nõukogude ajaga seotavad pärandobjektid, nagu kasarmuhoonete müürid ning sõjaväekalmistu.

Kaitseministeeriumil on Osmussaare radarijaama ja Saare maaüksusele planeeritud riigikaitsealistel eesmärkidel rajada tuulegeneraator, kolm sidemasti jm vajalikud rajatised, paigutades neid nii, et kahjustused Loodusdirektiivi elupaigatüüpidele ning Linnudirektiivi ja kaitstavatele liikidele, sh rändlinnuliikidele, oleksid minimaalsed ning oleks tagatud poollooduslike koosluste hooldamine.

V Tulemuslikkuse hindamine

5.1. Eelmise kaitsekorralduskava (periood 2004-2008) täitmise analüüs

Osmussaare maastikukaitseala esimene kaitsekorralduskava (2004-2008) koostati SA Silma Märgala poolt SA Keskkonnainvesteeringute Keskuse finantseerimisel. Kava koostajaks oli Katrin Koppel. Kaitsekorralduskava kinnitati Keskkonnaministeeriumi juures tegutseva keskkonnakorralduskomisjoni poolt 2004. aastal. Aastatel 2004-2005 korraldas kava elluviimist Silma Looduskaitseala Administratsioon, 2006.-2008. aastal Riikliku Looduskaitsekeskuse Hiiu-Lääne regioon.

Kaitsekorralduskava tegevuskava koosneb 54 tegevusest, mis on jagatud 5 teemavaldkonna vahel. Järgnevalt on teemavaldkondade kaupa esitatud ülevaade nende täitmisest ning olulisematest täitamata jäänud tegevustest.

1. *Kaitseala kui terviku maastikuilme ja loodusväärtused.* Kaitsekorraldusperioodiks planeeriti 11 tegevust. Kaitsekorraldusperioodi jooksul viidi täielikult ellu 4 tegevust (koostati saare kodukord, lammutati kasutamiskõbmatud hooned, korraldatakse olmeprügi koristamist, Bieni puurkaev renoveeriti). Hetkel toimub 2 tegevuse elluviimine (kaitse-eeskirja ja tsoneeringu uuendamine, kaitsekorralduskava uuendamine). Osaliselt võib saavutatuks lugeda militaarreostuse likvideerimist, kuna valdav osa jääkreostusest on saarelt teiselaldatud. Täitmata jäänud tegevustest on kõige olulisem (prioriteetsus A) GIS-põhine võrdlev maastikuanalüüs, mis käesoleva kaitsekorralduskavaga on määratletud II prioriteedi tegevuseks. Täitmata tegevuste hulka kuulub veel Osmussaare inimkandvuse uuring, korraldatud giiditeenuste pakkumine ning pinnase- ja põhjavee reostatuse uuring, mida ei loeta enam aktuaalseks. Antud valdkonna täitmist võib pidada edukaks, kuna olulised eesmärgid on saavutatud.
2. *Geoloogilised väärtused.* Kaitsekorraldusperioodiks oli kavandatud 3 tegevust, millest on ellu viidud kõige prioriteetsem (kaitstavate looduse üksikobjektide viidastus on korraldatud). Kaitsealaga on liitmata Neugrundi meteoriidikraater, mis kaitse alla võtmisel on otstarbekas liita Nõva-Osmussaare hoiualaga. Samuti on täitmata Osmussaare bretsasoonte päritolu selgitamine, mis kuulub pigem teadusasutuste kui varasema LKK ja praeguse Keskkonnaameti tegevusvaldkonda.
3. *Kooslused.* Kaitsekorraldusperioodiks oli kavandatud 6 tegevust, millest on täielikult ellu viidud 2 tegevust (pärandkoosluste taastamiseks talgute korraldamine, karjatavate alade laiendamine). Osaliselt täidetuks võib lugeda 2 tegevust (mittekarjatavate pärandkoosluste niitmine ja vajadusel karjatavate järelniitmine kui karjatamiskoormus pole piisav; pärandkoosluste efektiivsemaks hooldamiseks teist liiki ja tõugu kariloomade soetamine). Kariloomadest on lammastele lisandunud šoti mägiveised, kuid eesti tõugu hobused olid saarel lühiajaliselt ning hetkel neid poollooduslike koosluste hooldamisel ei kasutata. Aktuaalseks pole osutunud tallamisõrna nõmmloo piiritlemine aiaga, sest praeguse karjatamiskoormuse tõttu pole selleks vajadust. Ka karjatamise mõju eksperimentaaluurinud on teostamata, kuna hetkel kasutatavate kariloomade hulk välistab ülekarjatamisohu.
4. *Liigiline mitmekesisus, kaitsealused liigid ja rändliigid.* Kaitsekorraldusperioodiks oli kavandatud 16 tegevust, millest on täies mahus ellu viidud 8 tegevust. Saavutatuks

võib lugeda järgmisi püstitatud eesmärke: samblike liiginimekirja koostamine ja leviku kirjeldus, taimestiku (soontaimede) liiginimekirja ja taimkatte levikukaardi uuendamine, haudelinnustiku liiginimekirja ja levikukaardi uuendamine, selgroogsete (va kalad ja linnud) liiginimekirja koostamine ja uuendamine, väikekiskjate arvukuse reguleerimine, ohustatud linnulike populatsiooni seisundi ja dünaamika hindamine, Silma LKA Osmussaare välibaasi ehitamine, kõre Osmussaarele asustamise projekti eeluuringud (sobivuse ja otstarbekuse selgitamine). Kõige prioriteetsematena (A) määratletud tegevustest on koostamata selgrootute rühmade, kalade, seente ja sammalde liiginimekirjad ning leviku kirjeldused. Osaliselt saavutatuks võib lugeda talvituvate veelinnukogumite ja läbirändvate veelindude arvukuse hindamist, kuid see ei seostu maastikukaitseala, vaid seda ümbritseva avamerega. Ellu viimata tegevustest ei ole aktuaalne vaatlusplatvormi rajamine Osmussaarele, ülejäänud tegevused väärivad lülitamist 2010-2014 aasta kaitsekorraldusperioodi.

5. *Loodusharidus ja kultuuripärand.* Eelmiseks kaitsekorraldusperioodiks oli planeeritud 18 tegevust, millest võib täielikult ellu viiduks lugeda 7 tegevust. Täielikult ellu viiduks võib lugeda järgmisi tegevusi: Sadamasilla ehitamine Lõunasadamasse; laagriplatside väljaehitamine; laagrikohtade hooldamine; informatiivse internetikodulehe arendamine ja uuendamine; külastajaid suunavate matkaradade tähistamine maastikul; matkakaartide tegemine külastajate jaoks; kultuuriobjektide varustamine infotahvlitega, ümbruse korrastamine, hea ligipääsu tagamine ja hooldamine. Kõige prioriteetsematest tegevustest (prioriteetsus A) on ellu viimata loodusharidus- ja kultuuriloolise turismiteenuse pakkumine, mis pole riigiasutuse ülesanne. Loodushariduse edendamine on võimalik Osmussaare teabekeskuse baasil. Osmussaare rootslaste külaühingu *Odenholms byalag* eestvedamisel on pooleli Osmussaare kabeli varemete konserveerimine.

Kaitsekorraldusperioodiks ettenähtud 54 tegevusest on ellu viidud 28 (51,8%). Hädavajalikena määratletud tegevustest (prioriteetsus A) on 2/3 saavutatud või lähiajal saavutamisel (kaitse-eeskirja ning kaitsekorralduskava uuendamine).

Kava elluviimist on olulisel määral mõjutanud aastatel 2003-2006 ellu viidud *Life-Nature* projekt „Ohustatud liikide elupaikade kaitsmine Silma looduskaitsealal“, mille raames võeti taas põllumajanduslikku kasutusse 104 ha pool-looduslikke kooslusi.

Eelmises kaitsekorralduskavas (2004-2008) esmatähtsatena määratletud tegevused (saare pool-looduslike koosluste taastamine ja hooldamine, kaitsealuste soontaimede ja haudelindude leviku kaardistamine, Osmussaare välibaasi rajamine, laagriplatside ja viidastuse rajamine, militaarreostuse likvideerimine) on põhiosas ellu viidud.

Mitmed kaitsekorralduskavas kajastatud tegevused on ellu viimata põhjusel, et need ei kuulunud Silma Looduskaitseala Administratsiooni ja hiljem Riikliku Looduskaitsekeskuse pädevusse (hoonete rajamine, ajalooliste väärtuste konserveerimine ja taastamine jne). Tulevikus on vajalik kaitsekorralduskavas vajalikud tegevused täpsemalt määratleda ning mitte planeerida tegevusi, mille puhul kaitseala valitsejal ning kaitse korraldajal on üksnes kooskõlastav funktsioon.

Kava elluviimise perioodil on ümber hinnatud mitmete kaitsekorralduslike tegevuste prioriteetsus (kuna ülekarjatamise ohust tulenevad uuringud ei ole hetkel aktuaalsed).

Kokkuvõttes tuleb Osmussaare maastikukaitseala kaitsekorralduskava elluviimist aastatel 2004-2008 hinnata heaks.

Kasutatud kirjandus

- Ehlvest, A.** 1999. Land and freshwater snails (Mollusca, Gastropoda) on the island of Osmussaar. - Estonia Maritima 4:127-132
- Ingerpuu, N. & Leis, M.** 1999. The bryophytes of Osmussaar island. - Estonia Maritima 4: 117-126
- Kalamees, K. & Vaasma, M.** 1999. Mycobiota of the island of Osmussaar.- Estonia Maritima 4: 101-115
- Koppel, K.** 2003. Osmussaare maastikukaitseala kaitsekorralduskava 2004-2008. Osmussaar
- Kukk, T.** 2007. Eksperdiarvamus Osmussaare maastikukaitseala kaitse-eeskirjale. Tartu. LUS
- Kukk, T & Kuusk, V.** 1999. Vascular plant flora and vegetation of Osmussaar island. - Estonia Maritima 4: 65-99
- Ojaste, I. & Valker, T.** 2003. Osmussaare haudelinnustik 2003. a. - Linnurada
- Palo, A.** 2004. Osmussaare taimkatte kaardistamine ning kokkuvõte taimharulduste levikust ja olukorrast. Tartu
- Randlane, & T. Jüriado, I.** 1999. Lichen Flora of Osmussaar island (north Western Estonia). Folia Cryptog. Estonica, Fasc. 34: 47-53
- Rannap, R.** 2005. Osmussaare maastikukaitseala kahepaiksete ja roomajate inventuur. MTÜ Põhjakonn
- Suuroja, K. Saadre, T. Kask, J.** 1999. Geology of Osmussaar Island. – Estonia Maritima 4: 39-63
- Valker, T.** 2004. Osmussaare liblikate nimestik. Noarootsi (materjal on kättesaadav Silma looduskaitseala kodulehel www.silma.ee)